

Sotsiaalprogrammid tööks traumakogemusega laste ja noortega: võrdlusuuring

Lõpparuanne

Kats Kivistik, Robert Derevski, Anna-Kaisa Adamson

November 2021

Uuring: Sotsiaalprogrammid tööks traumakogemusega laste ja noortega:
võrdlusuuring

Uuringu autorid: Kats Kivistik
Robert Derevski
Anna-Kaisa Adamson

Esikaane illustratsioon: Mette Mari Kaljas

Uuringu tegija: MTÜ Balti Uuringute Instituut

Tellija: Sotsiaalkindlustusamet

Uuringu teostas MTÜ Balti Uuringute Instituut Sotsiaalkindlustusameti tellimusel ning seda rahastati „Euroopa Majanduspiirkonna ja Norra toetusest 2014–2021 rahastatud projekti "Alaealiste erikohtlemise süsteemi loomine" alaprojekti „Kinniste lasteasutuste ja vangla personali oskuste ja teadmiste parandamiseks töös laste ja noortega“ vahenditest. Täname olulise panuse eest kõiki intervjuueerituid ja küsitlusele vastanuid. Uuringusse andis suure panuse ka projekti tellija meeskond Taimi Nilsoni eestvedamisel.

SOTSIAALKINDLUSTUSAMET

Balti Uuringute Instituut

Lai 30
51005 Tartu
tel 699 9480
ibs.ee

DOI: <https://doi.org/10.23657/r2pk-0450>

SISUKORD

SISUKORD	3
SISSEJUHATUS	4
1. ALAEALISTE ÕIGUSRIKKUMISTE ENNETUS EESTIS	6
2. SOTSIAALPROGRAMMIDE SISU, MÕJU JA EESTIS RAKENDAMISE SOBIVUS	10
2.1 Programmide eesmärk ja tõendus põhine alus	10
2.2 Programmide mõju.....	12
2.3 Nõuded ja ettevalmistus programmide grupi juhendamiseks	19
2.4 Programmide grupi suurus ja koosseis	22
2.5 Programmide intensiivsus ja kestus	26
2.6 Programmide paindlikkus ja mitmekesisus	28
2.7 Programmide hind ja kulu	30
3. PEAMISED JÄRELDUSED JA SOOVITUSED	33
KOKKUVÕTE	37
LISA	38

SISSEJUHATUS

Eesti seadusandlus põhineb alates 2018. aastast alaealiste õigusrikkumise korral lapsesõbraliku õigusemõistmise kontseptsioonil, mis sisaldab ennetust, sekkumist ning lapse parimatest huvidest ja õigustest lähtuvate abivahendite kasutamist.¹ Korduvaid ja üha tõsisemaid õigusrikkumisi aitab vältida ennetustöö ning siin leidub kitsaskohti abivajavat last toetavas tugi- ja sekkumissüsteemis, seejuures vajab arendamist valdkonna töötajate ja spetsialistide koolitamine.

Uuringu eesmärk on analüüsida kolmanda tasandi ennetuse sotsiaalprogramme, mida saaksid kasutada kinnise asutuse – kinnises lasteasutustes (KLAT) ja vanglas – või kriminaalhoolduse töötajad, et toetada traumakogemusega (sh suure abivajaduse ja kõrge riskikäitumisega) noorte ja laste positiivset käitumist, arendada nende sotsiaalseid oskuseid, parandada emotsioonidega toimetulekut ja/või vähendada negatiivset käitumist. Seejuures peaksid analüüsitud sotsiaalprogrammid sobima normintellektiga teismelistele noortele kinnistes asutustes, mida saaks rakendada vastava asutuse töötaja 6-8 osalejaga grupis. Lähtuti samas ka sellest, et analüüsi võib kaasata ka lootustandvaid programme, mis sobiksid kriminaalhooldusesse.²

Selleks analüüsitakse ja võrreldakse omavahel süvitsi Eestis ja mujal riikides traumakogemusega (sh suure abivajaduse ja kõrge riskikäitumisega) noortega tööks loodud ja rakendatud teadus- ja tõendus põhiste sotsiaalprogrammide kasutuskogemusi. Uuring analüüsib traumakogemusega noore käitumise ja hoiakute mõjutamiseks mõeldud viie sotsiaalprogrammi toimimist, mõju ja rakendamist Eestis ja teistes riikides. Need viis programmi on:

- „Murdepunkt“;
- (A)ART: ART (Agression Replacement Training, agressiooni asendamise treening) ja selle kohendatud variant (AART);³
- EQUIP (Equipping Youth to Help One Another);
- Dialektiline käitumisteraapia (Dialectical behavioural therapy, DBT);
- Kognitiivne enesemuutmise programm (Cognitive Self Change, CSC).

Sotsiaalprogrammide ülevaate saamiseks analüüsiti uuringus põhjalikult nii Eesti kui ka teiste riikide praktikaid sekundaarallikate (sh programmi juhendite, mõju-uuringute) põhjal. Lisaks tehti senise Eestis ja ka mujal rakendatud programmide rakenduskogemuse ning Eesti konteksti mõistmiseks intervjuud valdkonna ekspertide ja kõigi programmide rakendajatega Eestist („Murdepunkt“, AART, EQUIP, DBT) või välismaalt (EQUIP, CSC). Programmide Eestis rakendamise võimalusi arutati suuremas ringis valdkonna praktikutega: eelkõige vanglate, kriminaalhoolduse, ja kinniste lasteasutuste töötajatega. Kokku intervjueriti kuut Eesti eksperti ja kolme väliseksperti

¹ Gornischeff, K., Saia, K., Toros, K., & Ülviste, E. (2018). „Lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtete rakendamine Eesti õigussüsteemis ja alaealiste õigusrikkujate juhtumite kohtulahendite näitel“. *Acta Politica Estica*, 24–62.

² Sotsiaalkindlustusameti soovil jäeti analüüsitud programmide nimekirja ka „Murdepunkt“, mis on pigem (esimese või) teise tasandi ennetuse programm.

³ Kasutame nimetust ART või AART vastavalt sellele, kumba silmas peame: Eesti kontekstis rakendamisel rohkem AARTi, mõju ja juhendi puhul ARTi.

ning fookusgrupi intervjuus osales lisaks seitse eksperti. Lisaks arutati peamisi tulemusi tellijaga jooksvalt.

Aruandes antakse kõigepealt lühiülevaade valdkonna arengust, sotsiaalprogrammide kasutamisest Eestis ning levinumatest probleemidest, mille lahendamisele peaksid sotsiaalprogrammid kaasa aitama. Seejärel kirjeldatakse lühidalt viie uuringusse valitud sotsiaalprogrammi sisu ja toimimisloogikat (tõenduspõhist alust) ning analüüsitakse ja võrreldakse põhjalikumalt programmide mõju ning teisi olulisemaid aspekte, nt grupi suurus, programmi sisu, intensiivsus, eeldused personalile, rakendamise hinnanguline kulu jms, hinnates programmide Eesti oludes rakendamise sobivust. Aruandes on läbivalt kasutatud nii sekundaarallikaid, sh programmide juhendeid ja olemasolevaid uuringuid, kui ka uuringu käigus tehtud intervjuudest pärit infot. Aruande lõpetavad järeldused ja soovitused uuritud sotsiaalprogrammide rakendamise kohta.

1. ALAEALISTE ÕIGUSRIKKUMISTE ENNETUS EESTIS

Siin peatükis anname lühikese ülevaate valdkonna viimaste aastate arengust, sotsiaalprogrammide kasutamisest ning varasematest valdkonnaga seotud uuringutest Eestis.

2020. aastal registreeriti Eestis alaealiste õigusrikkumistena 834 toime pandud kuritegu ja 4239 väärtegu.⁴ Levinumad noorte toime pandud kuriteod olid vargused ja kehaline väärkohtlemine ning levinumad väärteod alkoholi ja narkootikumide tarbimine, pisivargused, liiklusrikkumised ning suitsetamine.⁵

Eesti seadusandlus põhineb alaealiste õigusrikkumise korral lapsesõbraliku õigusemõistmise kontseptsioonil, mis sisaldab ennetust, sekkumist ning lapse parimatest huvidest ja õigustest lähtuvaid abivahendeid.⁶ Kohtulahenditel põhinevast uurimusest selgus aga, et kuigi vastav seadusandlus on väljatöötatud ja rakendatud, leidub kitsaskohti abivajavat last toetavas tugi- ja sekkumissüsteemis, mis hõlmab sealjuures spetsialistide valdkonnaülest koolitust.⁷ See omakorda põhjustab korduvaid ja üha tõsisemaid õigusrikkumisi, mida aitaks vältida ennetustöö.

2017. aastal viis Balti Uuringute Instituut (IBS) koostöös Tartu Ülikooli ja Praxisega läbi lapsesõbraliku õigusemõistmise uuringu, milles vaadeldi kohtumenetluses ohvri või tunnistajana vm moel osalemise mõju lastele. Muuhulgas leiti, et oluline on täiendada jooksvalt spetsialistide noortega igapäevatöös kasutatavaid meetodeid, olla avatud uutele teadmistele ja muutustele noorsootöös ning teha teavitustööd lastele (ja täiskasvanutele) laienevate õiguste osas.⁸

2018. aasta tõsiste käitumisprobleemidega lastele suunatud teenuste analüüs⁹ tõi välja, et hetkel ei kasutata potentsiaalselt teenustele suunatud ressursse parimal viisil ning puudub piisav arv spetsialiste, kes suudaksid oskuslikult töötada ka väga keeruliste probleemidega laste ja noorte juhtumitega. Kasutatavad erinevad programmid peavad moodustama tervikliku sotsiaalkaitsesüsteemi, võimestades üksteist, muidu ei ole need piisavalt tulemuslikud. Ka Justiitsministeeriumi valitsemisala arengukavas¹⁰ tuuakse välja, et kuriteo toime pannud alaealistega tegelemisel on probleemiks liigne vangistuse kasutamine ning tulemuslike

⁴ Justiitsministeerium (2021). „Kuritegevus Eestis 2020“. <https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevus2020/alaealiste-õigusrikkumised>

⁵ Samas.

⁶ Gornischeff, K., Saia, K., Toros, K., & Ülviste, E. (2018). „Lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtete rakendamine Eesti õigussüsteemis ja alaealiste õigusrikkujate juhtumite kohtulahendite näitel“. *Acta Politica Estica*, 24–62.

⁷ Samas.

⁸ Strömpl, J., Kaldur, K., Karu, M. (2014). “Child-friendly justice: Perspectives and experiences of children involved in judicial proceedings as victims, witnesses or parties”. *Social Fieldwork Research. Estonia. Tartu: Institute of Baltic Studies*. <https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/child-friendly-justice-estonia-ii-phase-report.pdf>

⁹ Aaben, L., Salla, J., & Markina, A. (2018). „Tõsiste käitumisprobleemidega lastele suunatud teenuste analüüs“. *Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis*.

¹⁰ Justiitsministeeriumi valitsemisala arengukava aastateks 2019–2022. (2019).

https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/justiitsministeeriumi_arengukava_2019-2022.pdf

karistusalternatiivide puudumine. Olulisel kohal olukorra parandamiseks nähakse taastava õiguse meetmete kasutamist, mis oleks suunatud süütegusid toime pannud laste vastutuse suurendamisele ja kahju heastamisele. Eesmärgideni jõudmine sõltub tõhusast koostööst traumakogemusega lapsi puudutavate ühiskonnagruppide ja spetsialistide vahel. Strateegiadokumendis seatakse eesmärgiks kaks suunda – (korduv)kuritegevuse vähendamine ja erikohtlemise tagamine ning teisese ohvristumise vältimine.¹¹

Siinkohal tuleb arvestada, et suur osa muudatustest õigusrikkumisi toime pannud noorte kohtlemise süsteemis jõustus 2018. aastal – alustas kinnise lasteasutuse teenus (KLAT), muudeti alaealiste õigusrikkumistele reageerimise süsteemi ning lõpetati alaealiste komisjonide tegevus.¹² 2018. aasta seadusmuudatuse tulemusena laienes alaealistele kohaldatavate mõjutusvahendite ja kohustuste valik. Nimekirja kuuluvad üldkasulik töö, tekitatud kahju hüvitamine, sotsiaalprogrammid, sõltuvusravi, lepitusteenus või mõni muu kohustus, mis sõltub kohaliku omavalitsuse pakutavast ning teenusepakujatest.¹³ Karistusseadustiku (KarS)¹⁴ paragrahvis 87 sätestatule võib neljateist- kuni kaheksateistaastase isiku vastavalt tema teo iseloomust, keelatusel arusaamisest ning kõlbelise ja vaimse arengu tasemest karitusest vabastada, kohaldades mõjutusvahendina näiteks hoiatust, sõltuvusravi, üldkasulikku tööd, allutamist käitumiskontrollile või kinnisesse lasteasutusse paigutamist. 2021. aastal kaardistati 2018. aasta seadusmuudatuste hindamiseks sotsiaalkaitse süsteemi sattunud alaealiste kasutajatekonda ning kogemust,¹⁵ kus muuhulgas soovitati teha valitud alaealiste mõjutusvahendite kohta kvalitatiivset mõjuanalüüsi.

Üheks mõjutusvahendiks on sotsiaalprogrammides osalemine. 2014. aastal CENTARi uuringus anti ülevaade erineva ennetustaseme programmidest.¹⁶ Sotsiaalprogramme rakendatakse Eestis kolmanda tasandi ennetusmeetmena¹⁷ eelkõige kinnipidamisasutuses/vanglas, kriminaalhoolduses ja KLATis, mille sisu on lühidalt kokku võetud tabelis 1, aga ka esimese taseme ennetustööna koostöös noortekeskuste ja koolidega.

¹¹ Samas.

¹² Saar, H. (2019). Lapse õigused. K. Käsper & E. Rünne (toim). Inimõigused Eestis 2020 (lk 125–138). SA Eesti Inimõiguste Keskus. <https://humanrights.ee/app/uploads/2019/12/Inimõigused-Eestis-2020.-veebi.pdf>

¹³ Prokuratuuri aastaraamat. (2018). <https://www.prokuratuur.ee/et/alaealiste-oigusrikkujate-erikohtlemine>

¹⁴ Karistusseadustik (KarS). <https://www.riigiteataja.ee/akt/121052021009>

¹⁵ Rakendusliku Antropoloogia Keskus. (2021). „Alaealise õigusrikkuja kasutajatekonna ja kogemuse analüüs“. https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/alaealise_oigusrikkuja_kasutajatekonna_ja_kogemuse_analuus_rak_2021_0.pdf

¹⁶ Eesti Rakendusuuringu Keskus Centar. (2014). „Ülevaade lastele ja noortele suunatud kuriteoennetusprogrammidest“. https://centar.ee/uus/wp-content/uploads/2014/05/Ulevaade-kuriteoennetusprogrammidest_FINAL.pdf

¹⁷ Ennetusmeetmeid võib grupeerida vastavalt sellele, kellele nad on suunatud, või kas on tegemist esmatasandi, teise või kolmanda tasandi meetmega. Esmatasandi meetmed on universaalsed kõigile noortele suunatud meetmed, mille eesmärk on riskikäitumise ja õigust rikkuva käitumise ärahoidmine. Teise tasandi meetmed on suunatud riskigruppi kuuluvatele noortele, kelle puhul on oht, et nad valivad õigust rikkuva tee. Kolmanda tasandi meetmed on suunatud juba õigusrikkumisi toime pannud noortele nende käitumise ja hoiakute mõjutamiseks ning edasiste õigusrikkumiste ärahoidmiseks. Lisaks võib eristada sotsiaalprogramme nende sihtrühma, adresseeritavate probleemide ning edastusviisi alusel. Nt võivad sotsiaalprogrammid olla individuaalsed, grupipõhised, perepõhised, mitmesed, süsteemile suunatud jne.

Tabel 1. Sotsiaalprogrammide peamised rakenduskohad

	Kellele?	Vorm
Vangla	Alaealised (14-17a) jõuavad vanglasse vahistatuna kriminaalmenetluse ajal või karistusena kuriteo eest.	Vabadusekaotus, olenevalt karistuse pikkusest.
Kriminaalhooldus	Kriminaalhooldusalune on süüdimõistetud (kuni 17a), kelle kohus on määratud kriminaalhooldusametniku järelevalve alla.	Käitumiskontroll – kohustus täita kontrollnõudeid ja kohustusi, olenevalt karistuse pikkusest.
KLAT (Kinnise lasteasutuse teenus)	KLAT on mõeldud suure abivajadusega või ka väär- või kriminaalteo toime pannud alaealistele (kuni 17a), kelle käitumine ohustab tugevalt tema enda või teiste elu, arengut ja/või tervist, mistõttu tuleb piirata tema vabadust.	Ööpäevaringne teenus (piiratud liikumisvabadus, mis ei tähenda täielikku vabadusekaotust) – lapse/noore vabadust on võimalik reguleerida vastavalt käitumisele ja kokkulepetest kinnipidamisele, kestus kuni üks aasta.

Erinevad olud seavad programmide kasutamisele mõningad eeldused ja piirangud, näiteks lapse kinnisesse lasteasutusse paigutamine on võimalik kuni üheks aastaks, kuid mitte kauemaks kui tema täisealiseks saamiseni; vanglas mõjutavad grupiprogrammide rakendamist erinevad karistusajad, mistõttu on keeruline vajalikku gruppi komplekteerida ning ühe ja sama koosseisuga programmi algusest lõpuni rakendada jne.

Eesti õigussüsteemis rakendatakse praegu või on hiljuti rakendatud traumakogemusega (sh õigusrikkumisi toime pannud) noorte mõjutamiseks mitmeid sotsiaalprogramme.⁸

- Väga põhjalik ja mitmetahuline programm **MDFT** (kestab keskmiselt 4–6 kuud) on suunatud tõsiste probleemidega 11–18aastastele lastele ja noortele ning nende peredele. Teraapia jaotub nelja erineva dimensiooni vahel: laps/nooruk, vanem, pere ja pereväline keskkond.⁹ MDFT võeti kasutusele alates 2015. aastast kui Eesti oludele ning vajadustele kõige paremini vastav programm eelmise tõenduspõhiste sotsiaalprogrammide võrdlusuuringu¹⁸ tulemusel.
- **STEP**-programmis toetatakse 15–26aastaseid õigusrikkumisi toime pannud noori tööleminekul ja/või õppima asumisel ning seal püsimisel.
- **MINU VALIK** on individuaalselt või väikeses grupis läbi viidav suhtlemis- ja eneseregulatsioonioskuseid arendav programm, mis aitab noorel kujundada positiivseid sotsiaalseid hoiakuid ning kontakte kogukonnaga, vähendada antisotsiaalsust ja korduvkuritegevust.
- Noorte motiveerimisele, jõustamisele, positiivsete sotsiaalsete oskuste ja grupikuuluvuse tajumise arendamisele ning agressiivse käitumise vähendamisele keskenduvad grupiprogrammid **EQUIP** ja konflikti lahendamise programm **AART**.

¹⁸ Kartton, I., & Puolokainen, T. (2014). „Tõsiste käitumisprobleemidega lastele ning nende peredele suunatud tõenduspõhiste programmide võrdlev uuring: lõppraport“. *Tartu Ülikool: Sotsiaalteaduste rakendusuuringu keskus RAKE*. Uuringu võrdlusesse oli kaasatud neli programmi: *Multi-Systemic Therapy (MST)*, *Functional Family Therapy (FFT)*, *Multi-Dimensional Family Therapy (MDFT)* ja *Change Outcome and Indicator Mapping (COAIM)*.

- Traumakogemusega noortele ning pigem esmarikkujatele on suunatud programm „**Murdepunkt**“, kus tegeletakse mänguliste grupikohtumiste kaudu 13–17aastaste noorte sotsiaalse kompetentsuse arendamisega. Grupikohtumistele eelneb individuaalne kohtumine noore ning lapsevanemaga.¹⁰
- „**Hoog sisse**“ aitab 15-26aastasel mitteõppival või –töötaval noorel naasta õpingutesse või tööle, luues temaga kontakti ja pakkudes individuaalset tuge.
- Jalgpallitreeningutega seotud ennetusprogramm **SPIN** tegeleb riskioludes elavate 10–18aastaste noortega ja keskendub riskikäitumise vähendamisele ning oluliste sotsiaalsete oskuste arendamisele.
- Lisaks loetletutele on noortele suunatud ka narkootikumide tarvitamist ja omamist ennetav ning noorte sotsiaalseid oskuseid parandav programm „**Puhas tulevik**“. Lisaks on kasutusel teisi täiskasvanutele rakendatavaid programme.¹¹

Uuringu fookusgrupi intervjuus osalenud inimeste arvates on Eestis oluline tegeleda eelkõige kolme probleemiga. Esimene ja kõige levinum neist on sõltuvushäired, sh nende seas, kellele ei ole pandud sõltuvushäire diagnoosi, aga kes on nt perioodilised tarbijad (riskigrupis). Mitme kõneleja hinnangul on just sõltuvused need probleemid, millega noored kõige enam kokku puutuvad, mistõttu on ka mitmed sotsiaalprogrammide suunatud just sõltuvustega toimetulemisele. Intervjueeritud kliinilise psühholoogi sõnul on noorte seas väga levinud ka kiindumussuhtehäired, meeleoluhäired ja komorbiidsed psüühilised häired, millega võiks sotsiaalprogrammide valikul ja rakendamisel arvestada.

Teiseks on väga aktuaalne sotsiaalsete oskuste arendamise vajadus, kuna ekspertide hinnangul läheb neid oskusi tarvis nii kriminaalhoolduses kui ka kinnistes asutustes olevatel noortel. Seejuures on traumakogemusega ja erinevatesse asutustesse suunatud noorte arengutase ja sotsiaalsed oskused väga erinevad ning aastate jooksul on suurenenud nende noorte arv, kellega tuleb alustada baasoskuste õpetamisest (FG-s osalenud eksperdi sõnul vahepeal ka noa-kahvliga söömisest ja kella tundmisest).

„Meie kogemuse põhjal ka, et sõltuvusega tuleb tegeleda pea kõikide noorte puhul. /.../ Ja sotsiaalsed oskused samamoodi, ma ei oskaks isegi neid kumbagi esile rohkem tuua, nende teemadega tuleb tõesti paralleelselt mõlemaga tegeleda. Nende puhul ma arvan, et täiesti võrdsel tasemel.“ (Noorsootöötaja, fookusgrupi intervjuu)

Kolmandaks levinud probleemiks on vägivaldne käitumine, mille vähendamisega kõige selgemalt tegeleb (A)ART programm.

2. SOTSIAALPROGRAMMIDE SISU, MÕJU JA EESTIS RAKENDAMISE SOBIVUS

Siin peatükis on kirjeldatud ja analüüsitud viie sotsiaalprogrammi rakendamist, sh eriti Eesti konteksti arvestades: analüüsitakse programmide sisu, nõudeid, vastamist olulistele soovitudele töös noortega ning programmide mõju ja kulu.

2.1 Programmide eesmärk ja tõendus põhine alus

Alapeatükis on kirjeldatud uuringus lähemalt vaadeldud sotsiaalprogramme lühidalt. Kokku on võetud programmi käitumise muutumist toetav loogika ja teaduspõhine alus, põhieesmärk ning sisu.

Programm **“Murdepunkt”** on suunatud riskikäitumisele kalduvatele noortele eesmärgiga **suurendada nende sotsiaalset kompetentsust, tugevdada grupi/kogukonna suhteid ning noore rolli selles ning arendada prosotsiaalset käitumist**. Eelkõige on see mõeldud noortele, kelle käitumises ilmneb märgatavaid kõrvalekaldeid sotsiaalsetest normidest, kuid seda võib pidada ka tõhusaks, aidates vältida esmarikkujate järgnevaid õigusrikkumisi. Programm ei ole esmajärjekorras mõeldud korrigeerima juba välja kujunenud ja äärmuslikult õigusnorme eiravat käitumist, mistõttu ei ole selle kasutamine kinnistes asutustes olnud programmi koostades otseseks eesmärgiks¹⁹. Programmi on välja töötanud Eesti noorsootöö, hariduse ja korrakaitsevaldkonna eksperdid ning seda on Eestis ka eelnevalt rakendatud²⁰. „Murdepunkti“ arendamisel võeti arvesse teadusuuringute leide (enesemääratluse teooria) tööks riskikäitumisele kalduvate noortega, lähtuti noorsootöö põhimõtetest ja kontekstist (mitteformaalse õppimise printsiibist) ning sellest, et programmi läbiviimine oleks jõukohane noortevaldkonna professionaalidele. „Murdepunktis“ rakendatavad meetodid on nt arutelu, ajurünnak, loovtegevus, olukorra analüüs, pantomiim, rollimäng jms. Kohtumised koosnevad tegevustest ja harjutustest.

Ennetusprogrammi **(A)ART**²¹ eesmärk on **arendada sotsiaalset kompetentsi**, et noored tunneksid end suheldes mugavamalt ega näeks vajadust vägivalla kasutamiseks. Programm keskendub kolmele osale:

- **sotsiaalsete oskuste treeningule** (kirjutatud ja kirjutamata reeglid ja nende tõlgendamine sotsiaalsetes olukordades, prosotsiaalne käitumine, stressirohked situatsioonid);
- **vihakontrollile** (viha füsioloogilised, kognitiivsed ja käitumuslikud aspektid);
- **kõlbelsele arutelule** (väärtushinnangud, dilemmad).

¹⁹ Eesti ANK. (2016). *Sotsiaalse programmi „Murdepunkt“ käsiraamat rakendajale*.

https://www.ank.ee/avaleht/images/dokumendid/murdepunkt/materjalid/est_murdepunkt.pdf

²⁰ Perioodil 01.01.2015–30.04.2016. Siis alustas grupikohtumistes programmi 216 riskikäitumisele kalduvat noort, kellest 200 läbisid selle täielikult.

²¹ Uuringus põhinetakse programmi kirjelduses ja sisus ARTi juhendmaterjalidele, kuid intervjuueeritavad omavad praktilist tausta AARTi rakendamisel.

ART ning AART põhinevad kognitiivsel käitumisteraapial, mille aluseks on töö oma mõtete ja uskumustega ning positiivsete käitumisvormide julgustamine. ART on välja arendatud 1980ndatel ning hilisemad parandatud versioonid ei ole olulisi uuendusi tutvustanud. AART on programmi kohandatud ja standardiseeritud Skandinaavia versioon, mis on välja töötatud Norra ja USA koostöös, hõlmates praktikaid ja edasiarendusi ka Rootsist, Taanist, Venemaalt ning Islandilt. AARTi juhendmaterjalide välja töötamiseks saadi luba 2012. aastal²² ning selle loojad toovad välja, et tuginedes teaduse arengule, täpsemalt käitumisanalüüsi, kognitiivse käitumisteraapia ja moraali uuringutele, on täpsustusi tehtud ka kolme programmi osa teoreetilises taustas. Kohandused seisnevad kas läbiviimise kohas (nt koolides), motiveeriva intervjuerimise ja iseloomukasvatuse komponentide lisamises või pedagoogilistes võtetes²³. Oluline on märkida, et erisused ARTi ja AARTi vahel on peamiselt pedagoogilised ning programmide põhiprintsiibid on jätkuvalt samad.²⁴ Programmis kasutatakse palju läbimängu, eelnevate kogemustega seostamist ja tagasisidestamist.

EQUIP (*Equipping Youth to Help One Another*) (tõlkes: noorte ettevalmistus üksteise aitamiseks) on sotsiaalsete oskuste õppeprogramm, mis on suunatud traumakogemusega ja riskikäitumisega noortele. Programm keskendub ARTiga samale kolmele oskusele. Eesmärk on **noori motiveerida ja jõustada**, et nad mõtleksid ja tegutseksid ka **grupis vastutustundlikult**. EQUIP on edasiarendus ART programmist, kuhu on lisatud PPC (*Positive Peer Culture*) elemente, mis soosivad grupivastutuse teket ja negatiivse mõju positiivseks pööramist – üksteise tegude eest vastutamist, hoolivat käitumist, usaldust ja austust. See tähtsustab noorte rolli ning vastutust, mistõttu kutsutakse lähenemist täiskasvanute juhendatuks, kuid noorte juhituks. Suurim erinevus võrreldes ARTiga on lisaelement, mida kutsutakse „vastastikuse abistamise koosolekuteks“ (*mutual help meetings*). Need kohtumised toimuvad lisaks kahele õppetunnile nädalas, kus õpetatakse sotsiaalseid oskuseid, vihakontrolli ja kõlbelist arutelu. Grupikoosolekute eesmärk on tugeva grupitunde tekitamine ja oma grupikaaslaste probleemide mõistmine, neile mh ka lahenduste pakkumine.

Dialektiline käitumisteraapia (DBT) on kognitiivse käitumisteraapia vorm, mille traumakogemusega noortele suunatud versioon on edasiarendus algsest ravist, mis oli suunatud isiksusehäire all kannatavatele täiskasvanutele, kellel on kalduvus kroonilisele suitsidaalsusele.²⁵ DBT eesmärgiks on aidata patsientidel **mõista ja aktsepteerida keerulisi tundeid, õppida viise, kuidas oma tundeid ning muudatusi juhtida**. Dialektiline meetod keskendub ideele, et olukorda võib alati mitmeti mõista ning olemas on rohkem kui üks viis probleemi lahendamiseks. DBT fookuses on emotsioonide reguleerimine, inimeste vahelised suhted, stressitaluvus, meeleteadlikkus (*mindfulness*) ja enesejuhtimise oskuste arendamine sh ekstreemsete äärmuste mõtestamine. DBT on üles ehitatud teooria osadele ja suunistele, mida tutvustatakse grupikohtumistel mingis osas loenguformaadis, aga ka rollimängude kaudu. Programm hõlmab

²² Barentsinfo (2015). *ART Aggression Replacement Training*. https://www.barentsinfo.fi/beac/docs/CYAR_Programme_ART_Aggression_Replacement_Training_terms_of_use_2015_ENG.pdf

²³ AARTis soovitatakse võtetena kasutada näiteks mõtlemis-/argumenteerimisvigade tuvastamist ja nende parandamist, mõtteeksperimentide või dilemmakaartide kasutamist jm.

²⁴ Gundersen, K, Daleflod, B. & Olsen, T. (2015). "From ART(r) to AART - The Scandinavian Version of Aggression Replacement Training". *Conference: PREPSEC International Symposium*, 1(1).

²⁵ Banks, Breanna & Gibbons, Melinda. (2016). „Dialectical Behavior Therapy Techniques for Counseling Incarcerated Female Adolescents: A Case Illustration“. *Journal of Addictions & Offender Counseling*.

palju mõtteharjutusi, kus kujutatakse ette mingis situatsioonis viibimist ning arutletakse võimalike reaktsioonide üle.

Kognitiivne enesemuutmise programm (CSC) põhineb ideel, et hoiakuid ja mõtlemisharjumusi on võimalik mõjutada. Programmi eesmärk on **teadvustada automaatseid mõtlemisharjumusi ja -mustreid ning õppida neid tahtlikult kontrollima.**²⁶ Programm on üles ehitatud etapiviisiliselt – osalejad ei saa liikuda järgmisele tasemele ilma eelnevat etapi meetodeid omandamata. CSC tugineb loogikale, et kriminaalne käitumine on kognitiivsete moonutuste tagajärg ning selle mõjutamiseks ei sunnita peale muutust, vaid käsitletakse seda kui vabatahtlikku valikut. Programmi rakendamiseks on välja töötatud põhimõtted, mida saab kasutada kas iseseisva programmina või koos teiste programmidega. Programmi eesmärk on parandada noorte toimetulekut ühiskonnas ning vähendada riskikäitumist ja õigusrikkumisi kaasa toovaid hoiakuid. Osalejad õpivad oma mõtlemist muutma nelja sammuga: 1) õigusrikkumiste sooritamisega kaasnenud mõtete ja tunnete analüüs (*mõtlevad aruanded*); 2) seose nägemine oma mõtlemise ja käitumise vahel – kuidas ja millal mõtted ja tunded viivad õigusrikkumiseni; 3) uued mõtteviisid, mis loovad hea enesetunde ja eemale õigust rikkuvast käitumisest 4) uute mõtteviiside rakendamine reaalses olukordades ja oma elus juhtrolli võtmine.

Kuigi üldiselt väärtustatakse viimasel ajal erinevate sekkumiste puhul pere kaasamist ja efektiivsust (ning see on ka mitmete sekkumiste/programmide aluseks, nt Perelahendusring, MDFT), leitakse ühtlasi, et see võib olla ka keeruline. Uuringus analüüsitud programmidest on pere kaasatud „**Murdepunkt**“ korra enne ja pärast programmi. Samuti on pere kaasamist soovitatud DBT-d noortega rakendades. Teised programmid ei eelda pere kaasatust programmi.

2.2 Programmide mõju

Järgnevalt kirjeldame valitud programmide mõju tuginedes olemasolevatele uuringutele Eestis ja teistes riikides. Kui mõne programmi kohta on tehtud küllalt palju uuringuid, nt ART ja EQUIP, siis teiste kohta – „Murdepunkt“ ja CSC – on tehtud vähe ning viimase puhul on nad tehtud kümme ja rohkem aastat tagasi. (A)ART programmi puhul on ka oluline märkida, et seni on tehtud mõju-uuringuid vaid ARTi, mitte AARTi programmi kohta.

i. „Murdepunkt“

Eestis on läbi viidud üks suurem „Murdepunkt“ programmi vaatlev mõju-uuring 2016. aastal, milles vaadeldi programmi mõju alaealiste komisjonide (AEK) otsuste arvule.²⁷ Tulemustest selgub, et nendes piirkondades, kus programmi 2015. aastal rakendati, vähenes AEK lahendite arv keskmiselt kõikide kuude lõikes võrreldes varasemate aastatega (2012-2014). Kuigi AEK lahendite arv oli olnud langustrendis juba enne programmi rakendamist, oli AEK otsuste arvu vähenemine 2015. aastal suurem programmi rakendanud KOVides võrreldes nendega, kus programmi ei rakendatud (nendes oli otsuseid 2015. aastal enamjaolt sama palju kui varasemal kolmel aastal keskmiselt).

²⁶ Bush, J., Harris, D. M., Parker, R. J. (2016). "Cognitive Self Change: How Offenders Experience the World and What We Can Do About It". UK: John Wiley & Sons.

²⁷ Uuringusse oli kaasatud 215 programmi alustanud riskikäitumisega noort vanuses 13-17 aastat ja nende lapsevanemad.

Nii noored kui ka nende vanemad arvasid, et programmi järgselt on vähenenud tülide ja solvamise tõenäosus, küll aga ei muutunud näiteks noorte suhtlemisoskus. Lapsevanemate arvates on programmis osalenud noortel märgata suuremat rahulolu eluga, vähenenud impulsiivsust ning paranenud sotsiaalset käitumist, kuigi noored ise ei pruugi seda muutust tähele panna. Oluline on rõhutada, et ka uuringu autorite sõnul on „Murdepunkti“ mõju mitmetahuline ning vajab pikaajalist ja põhjalikku uurimist.²⁸

Programmiga vahetult seotud inimesed hindasid programmi positiivselt, kuid mainisid grupi moodustamise raskust ja juhendajate koolitamise keerukust noorsootöötajate kaadrivoolavuse tõttu ning soovitasid järeluste tegemiseks rakendada programmi pikema perioodi vältel. Fookusgrupi arutelus ei olnud keegi otseselt osalejatest „Murdepunkti“ rakendanud, kuid üks osaleja jagas kolleegidelt kuulnud hinnangut „Murdepunkti“ läbiviimisele.

„Üldiselt [osalejad] ise olid rahul selle programmiga ja olid kurvad, et programm lõppes, kuna raha sai otsa. Ka noorsootöötajad ise tunnistasid, et olid programmiga rahul ja nägid noorte käitumises muutust.“ (Noorsootöötaja, fookusgrupi intervjuu)

Kuna „Murdepunkti“ on rakendatud lühikest aega, siis on andmeid programmi mõju kohta vähe. Kui välja arvata mõju-uuring, on valdav osa tagasisidest kvalitatiivne. Seega on hetkel programmi tõendus põhine alus ebapiisav, et teha mõju osas lõplikke järeldusi.

ii. ART

Programmi **ART** mõju on uuritud oluliselt rohkem kui teisi sarnaseid programme. Nii on mõju-uuringuid läbi viidud nii USAs, Ühendkuningriigis, Austraalias, Venemaal kui ka Norras.²⁹ Näiteks Austraalia AQ tehnika³⁰ põhjal tehtud mõju-uuringu tulemused näitasid, et uuringu sihtrühma³¹ seas on märgatavalt vähenenud agressiooni ja impulsiivsuse tase, tõusnud oluliselt sotsiaalsete probleemide lahendamise oskused ning liigutud on ka positiivsema mõtlemise suunas.

USA 2004. aastal tehtud uuring aga näitas, et programmi efektiivsus alaealiste õigusrikkumisi toime pannud noorte seas³² sõltub tugevalt selle elluviimise terviklikkusest ja elluviijate kompetentsusest. Teisisõnu on programmi rakendamisel oluline täpne programmi juhiste järgimine ja personali põhjalik koolitamine. Personali koolitamise olulisust kinnitab ka teine sarnane uuring USAs³³, mille

²⁹ Sotsiaalsete Ettevõtete Võrgustik (2015). „ART programmi mõju raamistik”. <http://media.voog.com/0000/0037/7761/files/SEV%20Ühiskondliku%20mõju%20võlakirjade%20pilotprogrammi%20mõjuraamistik.pdf>

³⁰ Aggression Questionnaire (AQ), mille järgi peab vastaja tutvuma käitumist puudutavate väidetega ja hindama, kui hästi nad tema kohta sobivad neli korda: enne programmi, peale seda, 6 kuud ning 24 kuud hiljem.

³¹ Uuringu sihtrühmaks oli 20 ART rühma meest (keskmine vanus 19 aastat), kes teenisid vähemalt 3kuulist karistust vägivaldse või vägivaldaga seotud kuriteo pärast noorte kinnipidamisasutuses Victorias (Austraalia).

³² Kokku uuriti 704 ART grupi noort ja 525 võrdlusgrupi alaealist noort, keskmine vanus oli 15 aastat. Sihtrühma noori küsitleti eri teemadel (nt minevik, kool, uimastid, suhted jms) ja vastuste põhjal kujundati igale noorele riski taseme hinnang. Samuti kasutati retsidivismi mõõtmiseks riiklikku õigusrikkumiste andmebaasi.

³³ Sotsiaalsete Ettevõtete Võrgustik (2015). „ART programmi mõju raamistik”.

käigus vaadeldi programmi ellu viivad kohtuid³⁴ erinevate kompetentsustasemetega kaupa. Korduvad õigusrikkumised vähenesid enim kohtutes, milles ART läbiviimise ehk programmi tundmise ja rakendamise kompetents oli kõrgem. Kohtutes, mida uuringu autorid hindasid ebakompetentsemateks, jäi korduvkuritegevuse tase ka 1,5 aastat pärast programmi lõppu statistiliselt samaks.

Sotsiaalsete Ettevõtete Võrgustiku uuring toob esile ka, et programmi efektiivsuse puhul on varasemates uuringutes peetud oluliseks (efektiivsuse hindamisel) ka oskuslikku kontakti hoidmist osalejatega mitmeid kuid peale programmi lõppu ehk järeltuge.³⁵ Keskkonna toe puhul on tähtis roll nii juhendajatel, kes suudavad õpetatavates oskustes ise orienteeruda, kui ka teistel asutuse töötajatel, kes suudavad märgata ja tunnustada noori ka väljaspool ART tunde.

ART võib avaldada positiivset mõju ka noorte igapäevasele käitumisele. 2010. aastal Tennessee alaealiste varjupaiga noorte³⁶ uuringus leiti, et ka lühiajaliselt ARTi rakendamine vähendas osalejate igapäevaste antisotsiaalse ja agressiivse käitumise juhtumite arvu. Küll aga esines antisotsiaalset käitumist rohkem poistel võrreldes tüdrukutega. Autorid oletasid, et tegemist võib olla ARTi väiksema mõjuga poistele või mängis rolli n.ö. „kambavaim“ ehk halva eeskujuga eakaaslaste arv ümberringi. Mõlemad oletused aga vajavad tõendatud kinnitust.³⁷

Samas ei ole üheti selge, milline on ARTi mõju korduvrikkumiste vähendamisele alaealiste seas. Seda järeldasid Brännström jt (2016), 16 uuringust koosneva metanalüüsi autorid. Analüüsitud uuringute seas oli nii neid, kus järeldati, et ART rühmal vähenes retsidiivsuse tase, kui ka neid, mis kinnitasid, et nii ART programmi läbinud kui ka kontrollrühma seas jäi retsidiivsustase samaks. Seetõttu ei ole piisavat alust kinnitada ART positiivset mõju korduvkuritegevusele.³⁸ Vastuolulisus korduvkuritegevuse osas on osaliselt põhjendatud erinevate meetodikatega ja sihtrühmaga, mille raames ARTi on varasemalt uuritud. Teisalt ei ole ART loodud eesmärgiga vähendada korduvkuritegevuse taset ning keskendub agressiivsuse vähendamisele ja sotsiaalsete oskuste õpetamisele.

Eelnevalt kirjeldatud mõju-uuringud näitavad, et ART vähendab agressiivset käitumist ja impulsiivsust ning parandab kohanemist ja toimetulekut, arendab sotsiaalseid oskusi ja parandab enesehinnangut. Kuigi ARTi mõju korduvkuritegevusele on vastuoluline, võib öelda, et mida parem tugi on noorel kinnisest asutusest väljudes, seda väiksema tõenäosusega sooritab ta uue õigusrikkumise ning seda kergem on tal ühiskonda sulanduda.

³⁴ Washingtoni osariigis viivad noortele suunatud rehabilitatsiooni- ja tugiprogramme ellu alaealiste kohtud.

³⁵ Sotsiaalsete Ettevõtete Võrgustik (2015). "ART programmi mõju raamistik".

³⁶ Uurimisele võeti 522 noort (keskmine vanus 14,9 aastat), kes viibisid varjupaigas erineval ajal 519 päeva vältel, mil uuring toimus (poisid keskmiselt 33 ja tüdrukud 50 päeva)

³⁷ Nugent, R. W. Ja Ely, G. (2010). "The Effects of Aggression Replacement Training on Periodicities in Antisocial Behavior in a Short-Term Shelter for Adolescents". *Journal of the Society for Social Work and Research*, 1(3).

³⁸ Brännström, L., Kaunitz, C., Andershed, A.-K., South, S., & Smedslund, G. (2016). "Aggression replacement training (ART) for reducing antisocial behavior in adolescents and adults: A systematic review". *Aggression and Violent Behavior*. Sarnast seisukohta jagavad ka mitmed teised autorid, vt Holmqvist, Rolf & Hill, Teci & Lang, Annicka. (2008). "Effects of Aggression Replacement Training in Young Offender Institutions". *International journal of offender therapy and comparative criminology*. 53. Vt ka Currie, M. R. (2010). "Aggression Replacement Training (ART): An Australian youth justice evaluation". *Swinburne University of Technology Dissertation*.

Eestis ei ole programmi mõju-uuringut tehtud, kuid senised kogemused on üldiselt positiivsed. Üks ARTi programmi rakendaja oli vestluses seisukohal, et programm mõjus hästi juba sotsiaalsel tasandil: grupi liikmetest said sõbrad ning kohtumistega sooviti jätkata ka peale programmi lõppu. Lisaks toodi fookusgrupi intervjuus välja, et koolides rakendamisel on olnud näha positiivseid muutusi laste käitumises. Kuigi antud rühmas puudusid tõsisema traumakogemusega noored, on see üks näide programmi varasemast edukast rakendamisest Eestis.

iii. EQUIP

EQUIP programmi on uuritud näiteks Belgias, Hollandis, Hispaanias ja USAs. Hollandis tehtud 2011. aasta uuring³⁹ näitas, et programmis osalejatel⁴⁰ on vähenenud kognitiivsed häired (egotsentrism, probleemides teiste süüdistamine) rohkem kui kontrollrühmas. Küll aga ei olnud rühmade vahel olulisi erinevusi uue õigusrikkumise toimepanemise kiiruses, õigusrikkumiste raskuses ega korduvõigusrikkumiste määras pärast kinnipidamisasutusest vabanemist. Nagu ka ART programmi puhul, sõltub kognitiivse käitumise parandamisele orienteeritud programmide tulemuslikkus paljuski selle rakendamise kvaliteedist ja töötajate kompetentsist.⁴¹ Uuringusse kaasatud EQUIPi Hollandi rakendaja rõhutas ka EQUIPi puhul sarnaselt ARTile programmijärgse järeltoe olulisust kinnisest asutusest vabanemise järel, kinnitades, et ilma selleta kaovad sisuliselt kõik programmis õpitud oskused.

Sarnasele järeldusele jõudsid ka Helmond jt 2015. aastal. Nende uuringu tulemused näitasid, et programmi läbinud noorte ja kontrollrühma⁴² korduvkuritegevuse tase jäi samaks nii 6 kuu, aasta kui ka 1,5 aasta möödudes. Ka programmi terviklikul rakendamisel⁴³ ei olnud mingit mõju korduvkuritegevuse vähenemisele. Küll aga möönavad autorid, et uuringu läbiviimise ajal oli EQUIP Hollandis rakendatud riiklikul tasandil kõikides noorte kinnipidamisasutustes, mis võis mh mõjutada programmi kvaliteeti ja selle tõhusust, sest kõik rakendajad ei pruukinud olla võrdselt kompetentsed.⁴⁴

³⁹ Brugman, D. Ja Bink, M. D. (2011). „Effects of the EQUIP peer intervention program on self-serving cognitive distortions and recidivism among delinquent male adolescents“. *Psychology, Crime & Law*, 17(4). <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10683160903257934>.

⁴⁰ Uuringus osalesid 12-18aastased neljast alaealistele mõeldud kinnipidamisasutusest, millest üks rakendas programmi EQUIP (n=49 inimest) ja teised kolm moodustasid kontrollrühma (n=28 inimest).

⁴¹ Landenberger, N. A. Ja Lipsey, M. W. (2005). „The Positive Effects of Cognitive-Behavioral Programs for Offenders: A Meta-Analysis of Factors Associated with Effective Treatment“. *Journal of Experimental Criminology*.

⁴² Uuringus osales 133 noorukit kinnipidamisasutustes (110 noort programmi- ja 23 kontrollrühmas, keskmine vanus 15,7 aastat).

⁴³ Terviklikkus tähendab, et kõik programmi elemendid on täidetud, miski pole jäetud pooleli, st osalejad on aktiivsed, käiakse aktiivselt tundides, juhendajad viivad kohtumisi läbi jälgides kõiki EQUIP programmi reegleid, kasutatakse erinevaid meetodikaid jms. Rühmad olid programmi terviklikkuse alusel jaotatud kaheks – madala rakendatud terviklikkuse ja keskmise rakendatud terviklikkusega rühmad.

⁴⁴ Helmond, P., Overbeek, G, Brugman, D. (2015). „An examination of program integrity and recidivism of a cognitive-behavioral program for incarcerated youth in The Netherlands“. *Psychology, Crime & Law*, 21(4).

2005. aastal uuriti EQUIP programmi mõju süüteo toime pannud noorte⁴⁵ moraalsete tõekspidamiste ja sotsiaalsete oskuste arendamisele ning tajuvigade parandamisele.⁴⁶ Antud uuringus ei tulnud välja suurt erinevust moraalsete tõekspidamiste muutuses EQUIPi programmis osalenud ja mitteosalenud noorte vahel. Samas vähenes EQUIPis osalejatel kalduvus asotsiaalsele käitumisele, nt valetamisele või vargusele, kalduvus füüsilisele vägivallele jäi aga samaks.

Kokkuvõttes on ka EQUIPi programm suunatud eelkõige sotsiaalsete oskuste arendamisele ja viha juhtimisele. Sarnaselt ARTiga on tulemused vastuolulised just korduvkuritegevuse osas, mille vähendamisele EQUIP ei pruugi kaasa aidata. See, et programm pöörab suurt tähelepanu mõttemaailma korrastamisele, sotsiaalse käitumise parandamisele ja julgustamisele, on kasulik traumakogemusega noortele, kuid tasub pöörata tähelepanu ka korduvõigusrikkumiste vähendamisele, mille osas ei pruugi EQUIP olla kõige tõhusam. Eestis ei ole EQUIP programmi mõju seni teadaolevalt uuritud.

iv. Dialektiline käitumisteraapia (DBT)

Seni on kinnistes asutustes olevate noortega seotud uuringuid **DBT** mõjust vähe. Asjakohaseim uuring meessoost kinnipidamisasutuse noorte kohta⁴⁷ pärineb 2011. aastast USAst, kuid sealset DBT programmi rakendati muudetud kujul, lähtudes noorte eripäradest ja vajadustest⁴⁸. Uuringu tulemusena vähenes nii sihtrühma kalduvus agressiivsele käitumisele kui ka distsiplinaarmenetluste arv asutuses. Autorite arvates aitas sellele kaasa DBT programmis distantseerumisoskuse arendamine, kuna oskus distantseeruda stressirohke keskkonna survest võib sujuvalt areneda üldiseks kohanemisfunktsiooniks ja olla tõhus ka väljaspool kinnist asutust (nt oskus hoiduda vägivallele või väärkäitumisele provotseerivatest faktoritest, iseseisev vaimne ja füüsiline toimetulek jne).⁴⁹ See võib omakorda aidata kaasa korduvkuritegevuse vähendamisele osalejate seas ning kuigi mõned DBT uuringud näitavad programmi positiivset mõju korduvkuritegevuse vähenemisele,⁵⁰ on selle mõju alaealiste seni leidnud vähe kinnitust.

Lisaks aitab töötajate ettevalmistamine DBT programmi jaoks arendada nende oskust leida alternatiive karistavatele meetoditele ja vähendada sel moel karistavate meetodite kasutust

⁴⁵ Sihtrühmaks olid 56 süüdimõistetud noormeest vanuses 12-18 aastat, kellest osa (n=31) oli seotud EQUIP programmiga ja teine osa (n=25) moodustas kontrollrühma.

⁴⁶ Nas, C. N., Brugman, D. Ja Koops, W. (2005). „Effects of the EQUIP programme on the moral judgement, cognitive distortions, and social skills of juvenile delinquents“. *Psychology, Crime & Law*, 11(4).

⁴⁷ Programmi mõjuanalüüsi oli kaasatud 38 meessoost kinnipidamisasutuse noort vanuses 16 kuni 19 aastat (keskmine vanus ca 18 eluaastat).

⁴⁸ Näiteks muudeti lugemisprobleemide esinemise tõttu tekstid lihtsamateks, õppematerjalide elulised näited tehti osalejate elukogemustele vastavateks jm.

⁴⁹ Shelton, D., Kesten, K., Zhang, W., ja Trestman, R. (2011). „Impact of a Dialectic Behavior Therapy - Corrections Modified (DBT-CM) Upon Behaviorally Challenged Incarcerated Male Adolescents“. *J Child Adolesc Psychiatr Nurs*, 24(2). <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3080237/pdf/nihms-272708.pdf>

⁵⁰ Näiteks on DBT olnud edukas retsidiivsuse vähendamisel kinnipidamisasutuses olevatele kodutute naiste seas. Vt Nyamathi A, Shin SS, Smeltzer J, et al. (2018). „Effectiveness of Dialectical Behavioral Therapy on Reduction of Recidivism Among Recently Incarcerated Homeless Women: A Pilot Study“. *Int J Offender Ther Comp Criminol*, 62(15).

kinnistes asutustes.⁵¹ Nii selguski Trupin jt (2002) uurimuse raames, et DBT rakendamise perioodil vähenes vabadust piiravate meetodite kasutamine (nt suitsiidiennetuse ettevaatusabinõud, ruumi lukustamine jt), kuna töötajad olid teadlikumad alternatiivsete meetodite olemasolust ja nende mõjust. Leiti, et DBT efektiivsus suureneb järjepideva rakendamise ja motiveeritud personali olemasolu puhul. Samas näitas uuring⁵² ka seda, et DBT programmi läbimisel on väiksem mõju nendele noortele, kel ilmneb vähem käitumisprobleeme. Nendeks olid eelkõige noored, kel puudub suitsidaalsus ja kalduvus ennast kahjustavale käitumisele. Uuringus intervjueritud kliiniline psühholoog kirjeldas DBT-d kui teraapiat, mis läheb süvitsi inimeste tunnetesse ja emotsioonidesse, avades sügavama kihi ja kontakti oma tunnetega, mitte keskendudes välisele käitumisele ja selle analüüsile, nagu nt ART.

Kokkuvõttes võib öelda, et DBT kujundab oluliselt ümber kohanemisvõimet puudutavaid tunnetusi ja vähendab ennasthävitava käitumise (st enesevigastamise, enesetappude ja parasuitsiidse käitumise) esinemissagedust. Programm on eelkõige näidustatud tõsisema ennast kahjustava käitumise ja agressiivsuse korral. Samas tuleb DBT alane koolitamine kasuks traumakogemusega, sh õigusrikkumisi toime pannud noortega tegelevale personalile, tutvustades neile alternatiivseid (ja mitte karistavaid) meetodeid noortega tegelemisel.

v. Kognitiivne enesemuutmise programm (CSC)

CSC programmi mõju on valdavalt uuritud täisealiste seas ning alaealistele suunatud uuringuid on vähe. Ühes 1996. aasta uuringus selgus, et programmi läbinud noortest⁵³ ligi 25% olid saanud uue karistuse ühe aasta möödudes ja 50% kahe aasta möödudes alates vabanemisest. Kontrollrühmas oli see näitaja vastavalt 50% ja 71%. Ka õigusrikkumise tõenäosus esimese, teise ja kolmanda aasta möödudes alates vabastamisest oli programmi läbinud noortel väiksem (25% esimese, 38% teise ja 46% kolmanda aasta kohta) võrreldes kontrollrühma noortega (46%, 67%, 75%).⁵⁴

CSC programmi on naaberriikidest rakendatud ja uuritud näiteks Norras ja Soomes. 2009. aastal uuriti Soomes CSC mõju osalejatele kvalitatiivselt⁵⁵, milles leiti, et CSC tulemusena on omandatud uusi hoiakuid ja mõtteviise, mis muutis inimeste elu positiivsemaks. Samuti leiti, et osalejad on õppinud mõistma oma tegude tagajärgi ja vastutama nende eest.⁵⁶ Konttila and Tyni (2011) aga vaatlesid CSC-i pikaajalist mõju, võrreldes programmi läbinute ja sealt välja langenute korduvõigusrikkumiste määrasid pärast vabanemist.⁵⁷ Tulemused näitasid, et CSC-i läbinud vangid olid kahe aasta jooksul pärast vabanemist pannud toime oluliselt vähem vägivalllakuritegusid kui

⁵¹ Trupin, E. W., Stewart, D. G., Beach, B., ja Boesky, L. (2002) „Effectiveness of a Dialectical Behaviour Therapy Program for Incarcerated Female Juvenile Offenders“. *Child and Adolescent Mental Health*, 7(3).

⁵² Põhines 45 DBT läbinud kuritegu toime pannud naissoost alaealisel ja 45 kontrollrühma liikmel.

⁵³ Uuringus vaadeldi 196 *Northwest State Correctional Facility* kinnipidamisasutuses istunud ja sealt vabanenud meessoost alaealist noort. Neist 55 osalesid kognitiivse enesemõjutuse teraapias, mis kestis keskmiselt 10 kuud, ülejäänud osalejad kuulusid kontrollrühma.

⁵⁴ Henning, K. R. ja Frueh, C. B. (1996). „Cognitive-Behavioral Treatment of Incarcerated Offenders“. *Criminal Justice and Behavior*, 23(4).

⁵⁵ Autorid viisid läbi süvaintervjuusid 7 täisealise õigusrikkumist toime pannud mehega.

⁵⁶ Timonen, H. (2009). „My own words. The stories of life and changes from prison to freedom“. *University of Joensuu Publications in Education*.

⁵⁷ Sihtrühmaks oli 72 programmi läbinud ja 38 programmi katkestanud vangi. Pikaajalist mõju vaadeldi vahemikus 2001 kuni 2006 aastal.

programmist välja langenud. Ka korduvkuritegevuse määr oli kõrgem programmist välja langenud vangide seas.⁵⁸

Oluline on ka see, kui kaua osalejad programmist osa võtavad. Nii leidsid Sadler ja Powell (2008), et kinnipidamisasutuse karistusalusel⁵⁹, kes osalesid programmis üle 150 tunni, kaldusid kõige vähem korduvkuritegevusele, samas kui väiksem tundide maht tähendas suuremat riski sattuda taas kinnipidamisasutusse.⁶⁰ Samas puudus uuringus kontrollrühm, kellega tulemusi võrrelda ja uurimine piirdus vaid programmist osavõtjatega.

Tabel 2. Sotsiaalprogrammide mõju

Mõju	
„Murdepunkt“	Üks uuring. Tülitsemise, söimamise ja ränga solvamise vähenemine noore ja vanema hinnangul. Vähenenud impulsiivsus, hüperaktiivsus ja enesekontrolli suurenemine (vanemate hinnangul). Alaealiste komisjoni otsuste arvu vähenemine. Valdav osa tagasisidest kvalitatiivne. Hetkel programmi tõendus põhine alus ebapiisav lõplikeks järeldusteks.
(A)ART	Palju uuringuid. Vähenenud agressiooni ja impulsiivsuse tase, tõusnud sotsiaalsete probleemide lahendamise oskused ja positiivne mõtlemine. Paranenud kohanemisevõime ning iseendaga toimetulek, paranenud ka noorte enesehinnang. Mõju korduvrikkumise vähendamisele ei ole kinnitatud. Tähtis noortele järeltoe pakkumine kinnisest asutusest väljumise järgselt programmi mõju säilimiseks/suurendamiseks. Oluline roll programmi rakendamise kvaliteedil ja töötajate kompetentsil.
EQUIP	Palju uuringuid, programm aitab kaasa sotsiaalsete oskuste arendamisele ja viha juhtimisele. Vähendab kalduvust asotsiaalsele käitumisele, nt valetamisele või vargusele, aitab korrastada mõttemaailma. Mõju korduvrikkumise vähendamisele ei ole kinnitatud. Tähtis noortele järeltoe pakkumine kinnisest asutusest väljumise järgselt programmi mõju säilimiseks/suurendamiseks. Oluline roll on programmi rakendamise kvaliteedil ja töötajate kompetentsil.
DBT	Tulemused kinnitavad positiivset mõju, väheneb kalduvus agressiivsele käitumisele. Distantseerumisoskuse arendamine võib olla positiivne kohanemise funktsiooni arendamisel, sh oskus hoiduda vägivaldalt või väärkäitumisele provotseerivatest faktoritest väljaspool kinnist asutust. Töötajate DBT-alane koolitamine vähendab karistavate meetodite kasutust kinnistes asutustes. Programmil võib olla väiksem mõju nendele, kel on vähem käitumisprobleeme (nt puudub suitsidaalsus ja kalduvus ennast kahjustavale käitumisele). Programmi rakendamisel on oluline osalejate enda valmisolek abi saada/kasutada. DBT võib omada positiivset mõju retsidiivsuse vähendamisele täisealiste seas, selle mõju alaealiste vajab täiendavat uurimist.
CSC	Vähe uuringuid, mis on pigem kümme ja enam aastat tagasi tehtud. Tulemused kinnitavad positiivset mõju, programm arendab osalejate positiivset mõtlemist, eneseteadlikkust. Programmil on positiivne mõju korduvkuritegevuse vähendamisele,

⁵⁸ National Council for Crime Prevention (2021). *Cognitive Self-Change Programme (OMA)*.

⁵⁹ Nende uurimises osalesid 387 Vermonti kinnipidamisasutuse meessoost karistusalusel vanuses 21–68 aastat, kes olid kõik vähemal või rohkemal määral seotud kognitiivse enesemuutmise programmiga.

⁶⁰ Sadler, C. M. ja Powell, T. A. (2008). „The Vermont Cognitive Self-Change Program: The Case for Risk-Adjusted Classification“. *The Proceedings of the North American Correctional & Criminal Justice Psychology Conference*. <http://www.vtfa.com/publications/csc.pdf>

noored sooritavad väiksema tõenäosusega õigusrikkumisi pikas perspektiivis, seejuures mida kauem programmis osaletakse, seda tugevam on mõju.

Kuigi uuringuid CSC-i rakendamise kohta õigusrikkumisi toime pannud noorte kohta on pigem vähe, võib arvata, et programm sobib ka teistele traumakogemusega või sõltuvusprobleemidega noortele, sh väljaspool kinniseid asutusi. Olemasolevate uuringute põhjal on selge, et programmi üldine eesmärk on julgustada suurema abivajadusega noori teadvustama oma mõtteprotsesse ning muutma neid. Samuti on näha märke sellest, et osalejate korduvad õigusrikkumised vähenevad. Täiendav mõju ja rakendamine kinnipidamisasutustes olevatele noortele vajab aga põhjalikumat uurimist. Eestis ei ole uuringu autorite teada kognitiivset enesemuutmise programmi rakendatud ning intervjueritud ekspertidel puudub seega vahetu kokkupuude ja kogemus.

2.3 Nõuded ja ettevalmistus programmide grupi juhendamiseks

Kõikide sotsiaalprogrammide grupis rakendamiseks on vaja kahte juhendajat (kuna traumakogemusega noorte grupiga töötamine on keeruline), kes on saanud vastava ettevalmistuse ja koolituse. Samas, on enamike programmide (**DBT, AART, EQUIP, CSC**) puhul rõhutatud, et programmi rakendav personal peaks olema avatud ja empaatiline⁶¹, st igaüks selleks ei sobi. Lisaks tuleb arvesse võtta, et juhendajad peavad omama pädevusi, et töötada traumakogemusega noortega. Programmi „**Murdepunkt**“ puhul on soovitus, et üks juhendajatest oleks noorsootöötaja, teine võib olla tausta poolest erinev, muu noortega kokkupuutuv töötaja, kui see toetab protsessi läbiviimist. Ka on rõhutatud, et oluline on, et grupijuhendaja kasutab motiveeriva intervjuerimise võtteid.

Juba rakendatud programmi „**Murdepunkt**“ puhul on vastava väljaõppe saanud 40 noortevaldkonna spetsialisti üle Eesti, kes rakendasid seda 20 noorteesutuses üle Eesti aastatel 2015-2016. Täpne praegune rakendajate arv on teadmata, sest pärast rahastuse lõppemist ei ole selle programmi läbiviimisest täpset ülevaadet. Programmi puudustena on välja toodud selle ajamahukus grupijuhile ning programmi rakendajate erinevad taustateadmised: noorsootöö teenuste kvaliteet ei ole piirkonniti ühtlane ning valdkonnas tegutsevate inimeste taustateadmised ja arusaamad ei pruugi olla ühesugused. „Murdepunkti“ vahetud rakendajad leidsid, et programmi kohandamisel ja rakendamisel võiks tulevikus kaasata ka eksperte Avatud Noortekeskuste Ühendusest (ANK), kuna sealsetel spetsialistidel on programmi rakendamise varasem kogemus, mis aitab kaasa programmi tõhusamale rakendamisele. Tõenäoliselt on vaja uutele rakendajatele pakkuda vähemalt ettevalmistavat koolitust koos järeltoega.

Tabel 3. Grupijuhendajate väljaõppe pikkus ja juhendmaterjali olemasolu

	Väljaõpe	Juhend	Läbiviijate kvalifikatsioon
„ Murdepunkt “	Motiveeriva intervjuerimise koolitus (2 +1 päeva), ettevalmistav koolitus,	Eestikeelne käsiraamat	Otsesed kvalifikatsiooninõuded puuduvad, soovitatavalt

⁶¹ Olulisemaks peetakse nende omadusi – kui vabalt nad noortega suhtlevad ja suhestuvad, kuidas nad grupisisese probleemkäitumisega tegelevad ning kui kaasavalt nad programmi sisu edastavad. ARTi juhendmaterjal toob näitena välja, et paljud edukad grupijuhid on õpetajad, nõustajad, koolipsühholoogid, noorsootöötajad, sotsiaaltöötajad jne.

	praktika, tagasiside, supervisioon)	professionaalne (kovisioon, supervisioon)	sotsiaaltöö taustaga, nt õpetaja, koolipsühholoog, noorsootöötaja, sotsiaaltöötaja
AART	Koolitus (6 päeva ehk 48h), praktika (18h), eksam, koolitajad jätkutoeks (võimalik koolitajatega lisaküsimuste tekkides ühendust võtta, praktikas ette tulnud olukordadele lahendusi otsida, programmi rakendamise parenduskohti arutada). Veebikoolituse võimalus on koolitajast.	Eestikeelset käsiraamatut töötatakse välja, ARTi erinevad juhendmaterjalid ingliskeelsed, AARTi juhendid nt norra, rootsi, soome keeles	Otsesed kvalifikatsiooninõuded puuduvad, soovitatavalt sotsiaaltöö taustaga, nt õpetaja, koolipsühholoog, noorsootöötaja, sotsiaaltöötaja
EQUIP	Koolitus (18h), mõned järgnevad kuud praktiseerimise ajal küsimuste/vastuste seminarid (käsitletakse seni läbiviidud kohtumisi, arutatakse tekkinud keerulisi olukordi, võimalikke parendusi jms) Veebikoolituse võimalus on koolitajast.	Ingliskeelne käsiraamat ⁶²	Otsesed kvalifikatsiooninõuded puuduvad, soovitatavalt sotsiaaltöö taustaga, nt õpetaja, koolipsühholoog, noorsootöötaja, sotsiaaltöötaja
DBT	Koolitus (kokku 10 päeva, 2x5-päevast sessiooni, vahet 6-9 kuud, mille kestel omandatakse materjali iseseisvalt ning alustatakse praktiseerimisega, teine sessioon põhineb juba rakendatud), korduskoolitus, individuaalsed konsultandid järeltoeks (DBT-d rakendavale grupile määratakse isiklik nõustaja, kes on programmi rakendamise ekspert (üldiselt kliinilise psühholoogia taustaga). Konsultatsiooni on võimalik läbi viia ühekordselt või mingi kindla intervalli järel – konsultatsioonide arvu ja sageduse saab otsustada vastavalt vajadusele. Konsultatsiooni on võimalik läbi viia ka sessiooni tagasisidena – siis toetatakse videosalvestusele läbiviijate sessioonist. Koolituse esimest osa võimalik läbida veebis.	Mahukas juhend, eraldi juhend DBT rakendamiseks noorukitega (kõik juhendmaterjalid ingliskeelsed)	Sotsiaaltöö taust, iga grupi kohta (4-10 juhendajat) üks kliiniline psühholoog

⁶² Gibbs, J. C., Potter, G. B., Goldstein, A. P. (1995). "The EQUIP Program: Teaching Youth to Think and Act Responsibly through a Peer-Helping Approach". USA: Research Press.

CSC	Koolitus 1-2 nädalat (seega 40 kuni 80 tundi), võimalik teha ka veebis ning ka iseseisvalt (interaktiivne käsiraamat), koolitajad koolitatud grupi järeltoeks (kord kuus kohtumised aasta jooksul pärast programmi rakendamise algust). Juhendajatena soovitakse ka kaasata eelnevalt programmi edukalt läbinud noori.	Inglisekeelne interaktiivne käsiraamat	Otsesed kvalifikatsiooninõuded puuduvad, soovitatavalt sotsiaaltöö taustaga, nt õpetaja, koolipsühholoog, noorsootöötaja, sotsiaaltöötaja
------------	--	--	---

AARTi on Eestis rakendatud ja rakendatakse erinevates asutustes ka praegu, mistõttu on olemas arvestatav hulk vastava koolituse läbinuid noortega töotajaid, mis teeb selle laiema rakendamise lihtsamaks. Ka on **AARTi** programmi väljaõppega praegu Eestis kaks aktiivset koolitajat, kes jätkavad juhendajate koolitustega ning töötavad välja eestikeelset käsiraamatut. Detsembrist 2021 alates alustab uus AARTi grupp, sh hakatakse asutustele pakkuma supervisiooni.

Ainus programm, mis seab programmi rakendajatele/juhendajatele kõrgemaid nõudmisi, on **DBT**. Nimelt on nõutud, et iga rakendajate grupi kohta (4-10 juhendajat) peaks olema ka üks kliiniline psühholoog ning teistelt juhendajatelt oodatakse sotsiaaltööga seotud erialast tausta. Ka Eesti spetsialistid leidsid, et vähene arv koolitatud spetsialiste võib kujuneda probleemiks. Intervjueeritud kliiniline psühholoog kinnitas, et DBT rakendamine nõuab teistest suhteliselt kõrgemat kompetentsi. Programmi rakendamist pole tema sõnul lihtne ära õppida ning selle rakendamiseks peab olema empaatiatunne ja huvi inimekäitumise vastu. Praegu ei ole paljudes asutustes võimalik vastava programmi koolitust tellida, sest ei ole piisavalt vastavalt ettevalmistatud personali. Praeguste plaanide järgi saavad Sotsiaalkindlustusameti sõnul Eesti psühhiaatriaiglad endale vastavad koolitused ja personali.

“Meil on Eestis DBT koolituse läbinud käputäis spetsialiste, aga kuna selle programmi läbiviimiseks on nõudeks vähemalt kliiniline psühholoog või kognitiivkäitumusliku teraapia terapeudi väljaõpe, siis tänapäeval on selliseks ettevalmistuseks valmisolevaid inimesi vähe, inglisekeelsele koolitusele lihtsalt ei võeta inimesi ilma väljaõppeta. /.../ Ehk õnnestub mobiilseid meeskondi kokku panna, kes saavad eri paikades teraapiaid läbi viia. Aga see on päris kõrge ettevalmistusega programm.” (SKA esindaja, fookusgrupi intervjuu)

Intervjueeritud eksperdid leidsid, et sotsiaalprogrammide koolitamise eeldused ja pikkus ei ole suureks takistuseks ning vajadusel saab spetsialisti iga programmi juhendajaks välja koolitada. Eestis levinud programme **AART, EQUIP ja „Murdepunkt“**⁶³ rakendavad spetsialistid hindasid ettevalmistust ja koolitust programmi läbiviimiseks piisavaks. Ainukese probleemina toodi välja

⁶³ Kognitiivse enesemõjutuse rakendamise kogemus puudub Eestis ja meie uuringus intervjueeritud spetsialistidel, mistõttu vastav info puudub, kuid on põhjust arvata, et hinnang selle ettevalmistusele võiks ühtida nende mainitud programmide omaga.

raskused programmi rakendamise alguses, kuna juhendaja ja grupi kohanemine võtsid aega. Küll aga hinnati, et tegemist on loomuliku grupi dünaamika ülesehitamise protsessiga. Pigem peeti oluliseks programmi esmasel läbiviimisel tuge, sh järeltuge, nt koviesiooni jms programmide rakendajatele ja juhendajatele ehk võimalust (vastavalt vajadusele või regulaarselt) oma kogemusi peegeldada ja nõu küsida.

„Selle esmakordse läbiviimise puhul kindlasti on toeks see, kui [toimuvad] supervisioonid või mingid grupinõustamised veel, kus saab reflekteerida ja kus on sarnase kogemusega inimesed, et, et võtab seda pinget maha.“
(Noorsootöötaja, fookusgrupi intervjuu)

Viiest programmist enamik pakub jätkutuge, kas individuaalses formaadis (**DBT**) või grupipõhisena või mõlemat (**ART, CSC**).

Teiseks rõhutati intervjuudes koolituste, toe, meetodi meelde tuletamise ja kogemuste vahetamise, aga ka programmide rakendamise järjepidevuse olulisust, et omandatud oskused ja vilumus ei läheks rooste, vaid juba õpitud oleks võimalik teatud regulaarsusega meelde tuletada ja värskendada. Toodi näiteks ka Verge programmi, kus tuuakse rakendajad kord aastas kokku, et kogemusi jagada ning lisateadmisi saada.

“Nagu enamasti programmidega on, on oluline, et see oleks järjepidev, et ei jääks pause sisse. Mingisuguseid täiendavaid koolitusi võiks olla mingi aja tagant, meie koolitaja ise ka ütleb, et võiksid olla värskendavad lisakoolitused. Kui sa ise kätt pulsil ei hoia, siis ta [kompetents] kipub ära vajuma.” (ART programmi elluviija, fookusgrupi intervjuu)

Kolmandaks peeti personali ettevalmistamisel oluliseks programmide käsiraamatute olemasolu. Arvati, et see teeb rühmade juhendamise ehk nendega kohtumiste ettevalmistuse oluliselt lihtsamaks ning võimaldab tagantjärele teatud nüansse üle vaadata ja järgnevate noortega kohtumiste kvaliteeti parandada. Üheks läbivaks teemaks oli materjalide kättesaadavus nii eesti kui ka vene keeles. See on tingitud asjaolust, et traumakogemusega (sh kõrge riskikäitumisega ja õigusrikkumisi toime pannud) noorte seas on palju nii vene kui ka eesti emakeelega inimesi ning programmi elluviimiseks tuleb sageli moodustada kaks eri keelega rühma. Samuti aitab kahe eri keelega õppematerjalide olemasolu juhendajaid programmiks paremini ette valmistada ja parendab programmi läbiviijate kompetentsust.

2.4 Programmide grupi suurus ja koosseis

Sotsiaalprogrammide keskmine potentsiaalse sihtrühma vanus võiks olla 13/14-16/17 aastat. Sihtrühma vanuse osas on kõige paindlikum DBT, kuid ka AARTi on rakendatud sihtrühmast nooremate inimestega (lasteaialapsed). Kõige selgema alampiiri vanusele seab CSC, mille orienteeruvaks vanuse alampiiriks on 14 aastat, mil noorel on tekkinud reflekteerimisoskus.

Kui vaadata, milline on võimaliku sihtrühma vanus Eestis, siis keskmine vanus on 14,7 aastat. KLAT-is on sihtrühmaks noored vanuses 12-18, kinnipidamisasutustes aga on noored vanuses 14-21 aastat ning keskmine vanusevahemik jääb 13-16 aasta vahele.

Tabel 4. Sotsiaalprogrammide sihtrühm ja grupi suurus

Programm	Sihtrühm	Sihtrühma vanus	Sihtrühma taust	Grupi suurus	Rakendatavus
„Murdepunkt“	Traumakogemusega	13–17 aastat	Sarnane	8 osalejat (vähemalt 6, maksimum 12)	Grupis
(A)ART	Traumakogemusega, sh agressiivse käitumisega	13–17 aastat, kuid on rakendatud ka lasteaedades ⁶⁴	Sarnane	Soovitavalt 8-10 osalejat (AART 6-10, aga ka 4-6 Eesti näitel ⁶⁵)	Grupis
EQUIP	Traumakogemusega	14–21 aastat	Sarnane	6-8 inimest ⁶⁶	Grupis
DBT	Traumakogemusega ja ennast kahjustavate häiretega, sh suitsidaalsuse, sõltuvus- ja isiksusehäiretega	13–18 aastat, kuid on rakendatud ka 7-12aastastega	Erinev	4-10 või 10-20 osalejat	Nii grupis kui ka individuaalselt
CSC	Õigusrikkumisi toime pannud, sh need, kel on probleeme enesekontrolliga	Vähemalt 14aastane (võimeline enesereflektsiooniks)	Erinev	5-8, soovitatavalt kuni 6 osalejat (või individuaalselt)	Nii grupis kui ka individuaalselt

„Murdepunkt“ on ainus programm, mis on loodud rakendamiseks vaid väljaspool kinniseid asutusi traumakogemusega noortega. **ART** on suunatud traumakogemusega noortele, kellel on käitumiskäitumised, kes kalduvad antisotsiaalsusele, õigust rikkuvale käitumisele või krooniliselt agressiivsele käitumisele. Samas uuringus intervjueritud spetsialistid nägid selle positiivset mõju ja potentsiaali rohkem ennetusprogrammina koolides kui programmi juba õigusrikkumiseni jõudnud noortele, sest leiti, et vähemalt pooled peaksid olema noored, kes ei ole tõsise riskikäitumise või õigusrikkumisega. **EQUIP**i rakendus ei piirdu pelgalt õigusrikkumisi toime pannud noortega, vaid hõlmab ka vaimse tervise probleemidega noori ja täiskasvanuid, intellektuaalpuudega inimesi ning

⁶⁴ AARTi on rakendatud ka noorematega, nt Taanis lasteaedades.

⁶⁵ Kui programmi rakendati Eestis väiksemates gruppides (4–6 in), siis kohandati seda oluliselt vastavalt oludele, st grupiprotsesside loogika ei toimunud nii, nagu ART-i juhendmaterjal seda ette näeb.

⁶⁶ Samas on seda rakendajate hinnangul võimalik koolides läbi viia ka terve klassiga.

noori tavakoolides. See omakorda näitab EQUIPi programmi universaalsust ja rakendatavust ka väljaspool kinnipidamisasutusi.

DBT keskendub kõrge riskiga ja raskesti ravitavatele patsientidele, kes on nt piiripealse isiksushäirega, suitsidaalsed või kellel on sageli mitu diagnoosi⁶⁷. DBT sobib normaalse intellektuaalse arengu tasemega inimestele, kuid seda on rakendatud ka madalama intelligentsuskoefitsiendiga (65-85) inimestega, kellel oli korduv ennast vigastav käitumine. Huvi selle programmi vastu oli ka intervjueritud spetsialistide seas. Nt ühe kinnipidamisasutuse töötaja arvas, et programmi võiks rakendada mõne keerulisema sihtrühmaga, kellele neil praegu ei ole sobivat programmi pakkuda.

„Kui ma enne kuulsin dialektilisest käitumisteraapiast, see tundus ka huvitav. Kriminaalhooldusest olen kuulnud, et vahest kerkib esile selliseid isikuid, kellel on enesevigastamisega probleeme, nende suhtes on kuidagi keeruline vähemalt praeguses seisus meil [lahendust leida].“ (Kinnipidamisasutuse töötaja, fookusgrupi intervjuu)

CSC on suunatud õigusrikkumisi toime pannud noortele, kuid programmi on rakendatud uuringute põhjal ka depressiivse ja suitsidaalse kallakuga noorte, traumakogemuse või ka sõltuvushäiretega (nt rasvumine) noortega ning sihtrühmaks võivad olla nii kinnistes asutustes kui ka väljaspool olevad noored.

Kõik uuringus analüüsitavad programmid on mõeldud grupis rakendamiseks. Enamiku programmide rakendamiseks on soovitatav grupi suurus 6-8 inimest. Seejuures **DBT** rakendamisel võib see teistest enam varieeruda: 4-10 või siis veel suuremas grupis 10-20. Pätsi kooli praktika näitel toimus **AART** kõige paremini 4–6 liikmelise noorte grupiga. Samas mainitakse programmi rakendamisjuhendis, et ART on meetodina grupiprotsessidest ja interaktsioonist sõltuv.

Uuringus intervjueritud praktikud on rakendanud programme erineva suurusega rühmades ning praktikute soovitusel rühma suurusele varieeruvad. Kuigi optimaalne võiks olla nt 6 inimest, leidsid paar spetsialisti, et rühma suuruseks on tulenevalt oludest ja asutuse eripärast tavaliselt kuni 10 inimest (nt turvakeskuses). Samas eriti kinnipidamisasutustes, sh ka kriminaalhoolduses on rühma kokkusaamisega olnud probleeme ning grupiprogrammidesse on olnud keeruline leida üle nelja osaleja. Eesti väiksust tuleb arvestada ka varasemate uuringute mõju kontekstis (ptk 2.2), kuna Eesti vanglad on väiksemad ning õigusrikkumisi toime pannud noori vähem kui riikides, kus erinevate programmide uuringuid tehti. Eesti oludes takistab gruppide moodustamist ka erinev keeleoskus.

“Jah, individuaalselt meil on läbi viia on lihtsam lihtsalt pelgalt sellepärast, et neid isikuid nii-öelda kokku saada ja seda gruppi kokku saada [on raske]. Jah, vanglas me saame teha ja me teeme ka mõningaid grupiprogramme, aga kriminaalhoolduses, kui me võtame piirkonna, kus on ametnikul kümme isikut

⁶⁷ Pikem nimekiri siin: <https://behavioraltech.org/research/how-dbt-helps/> sektsioon „For what conditions is DBT effective?“

arvel, kus tulevad inimesed erinevatel aegadel, räägivad erinevaid keeli, vajavad erinevaid tegevusi, siis niimoodi gruppe kokku panna on väga, väga keeruline.” (Kinnipidamisasutuse töötaja, fookusgrupi intervjuu)

“Arvuliselt on neid vanglas vähe, võtame veel selle, kes mis ajal vanglasse satuvad ja eesti või vene keele, kuna neid ei saa omavahel kokku panna.” (EQUIP programmi elluviija, fookusgrupi intervjuu)

On programme, mis eeldavad või kus eelistatakse heterogeensust, nt **AART** ja „Murdepunkt“ sobivad paremini võimalikult erineva riskikäitumise avaldumise määraga inimestele. AARTi ja „Murdepunkti“ puhul tõid intervjueeritud välja, et vähemalt pooled peaksid olema vähemtõsiste probleemidega, et nad ei mõjutaks rühma negatiivselt. Kuna **EQUIP** toetub osaliselt ARTile, kus rühmavastutus on veel selgemalt fookuses, võiks arvata, et ka selle puhul kehtib rühma koosseisule ja dünaamikale sarnane eeldus.

“Murdepunkti ma isiklikult piloteerinud ei ole, aga selle osas valgustasid mind kolleegid, kes moodustasid tiimi programmi elluviimisel, et samas grupis saab olla vaid mõni negatiivse käitumisega noor ning enamus ikkagi õigete väärtushinnangutega noored. Suurem positiivsus tõusis sellisel juhul esile ning need üksikud negatiivsed grupi liikmed paindusid nõ teiste järgi. Oleks grupis olnud teine tasakaal, poleks võib-olla õnnestunud neid negatiivseid tegelasi teiste järgi "voolida" ning neile õigeid väärtushinnanguid õpetada.“ (Noorsootöötaja, kirjavahetus meili teel)

Teisalt võiks rühmad olla vaimsete võimete ja vanuse poolest pigem sarnase sihtrühmaga, mistõttu nt **AART ja EQUIP** programmi rakendamisel Eestis leiti, et kõige keerulisem on just grupi komplekteerimine asutuses. Kuna grupis peaksid olema sama arengutasemega osalejad, võib see praktikas osutada noorte vähesuse ja nende heterogeense arengu tõttu keeruliseks. Näiteid sellest, kui individuaalselt tuleb noortele läheneda ning grupis läbiviidava plussidest ja miinustest, tõi välja ka üks intervjueeritud spetsialist.

„Kui me peame kuueteistaastase lapsega, kes ei tunne oma emakeeles trükitähti, ei tunne kella ja ei oska noa-kahvliga süüa ja duši vaadates küsib, mis asi see on, et siis selge see, et temaga rääkida mingitel mitte filosoofilistel teemadel, aga rääkida seal moraali või kõlbelisuse teemadel ei ole mõtet. Seal tuleb alustada sageli nullist peale. /.../ See võib olla üks miinused nende gruppide läbiviimisel. Just need lapsed on väga erineva taustaga, ta on oma arengus väga erinevas kohas.“ (Kinnise lasteasutuse töötaja, fookusgrupi intervjuu)

Kuigi rühmade moodustamise ja piisava hulga noorte leidmine oli mitmete spetsialistide jaoks probleem, toodi välja siiski mitmeid põhjuseid, miks eelistada rühmas läbiviidavat programmi. Grupi olemasolul ja selle suurusel võib olla omamoodi positiivne mõju. Kuigi on noori, kes on valmis

avanema vaid individuaalselt (individuaalset lähenemist saab alati ka täiendavalt kasutada, vähemalt **DBT** ja **CSC** puhul), võib grupi olemasolu ja teiste eeskuju soodustada tagasihoidlikumate liikmete avanemist ja osalust.

“Ma olen täiesti nõus, et kui meil sotsiaalprogramm algab, siis alguses psühholoogil on seda individuaalset kontakti üsna raske saavutada, aga nad ütlevad, et grupis need lapsed käivituvad kergemini. Ongi seesama üksteise toetamise, julgustamise ja eeskujuks olemise aspekt. Et jah, sellega ma olen nõus, mulle tundub ka, et grupis lapsed avanevad paremini, tulevad paremini ka kaasa nende tegevustega.” (Noorsootöötaja, fookusgrupi intervjuu)

Programmide valikut ja intensiivsust kommenteerides mainis üks spetsialist, et lisaks grupipõhiste peaksid olema kindlasti esindatud ka individuaalsed programmid ning oluline on tagada nii rohkem kui ka vähem intensiivsemaid programme, kuna noorte võimalused, ootused ja vaimne tasakaal on väga erinevad. **DBT**⁶⁸ ja **CSC** puhul on võimalus seda läbi viia ka individuaalselt, kuid esimese puhul soovitatakse üldjuhul individuaalset juhendamist lisaks grupikohtumistele ning teise puhul soovitakse seda individuaalselt rakendada vaid väga kogenud juhendajate poolt. **DBT-d** on võimalik läbi viia nii rühmapõhiselt kui ka individuaalselt. Seda eelkõige kriminaalhoolduses, kus mõnes piirkonnas võib arvel olevate inimeste arv olla väike ning nende arvele võtmine ja vabastamine toimuda eri ajal ja eri pikkusega, saab programmi vajadusel ellu viia ka individuaalselt. Lisaks tuuakse **DBT** eeliseks esile eelkõige paindlikkust grupi suuruse ja koosseisu osas.

Üldiselt eeldavad programmid, et grupis osalevad ühed ja samad noored kogu programmi rakendamise jooksul. Seejuures **AARTi** puhul hinnatakse, et see sobib nii nt koolidele kui ka kinnistesse asutusse, kuna sel juhul saavad ühed ja samad noored pidevalt osaleda.

„Nagu ma eespool välja tõin, siis ART oma spetsiifika poolest sobiks kinnises asutuses olevatele noortele, sest selle läbiviimine eeldab, et samad noored on kogu aeg, rutiinselt kättesaadavad ning vajavad süvendatud muutust oma teadmistes, hoiakutes, käitumises.“ (Noorsootöötaja, kirjavahetus meili teel)

CSC-i paindlikkus avaldub aga sel moel, et seda on võimalik rakendada avatud grupiga, mis tähendab, et osalejad võivad lahkuda või liituda ilma õppeprotsessi segamata. Arvestades eespool esitatud noorte erineval ajal sisenemist ja lahkumist kinnistes asutustes, võib see olla suureks plussiks.

2.5 Programmide intensiivsus ja kestus

Mitme programmi puhul on programmi kestus määratud, kuigi pigem suhteliselt lühike, kestes 3-4 kuud (nt „**Murdepunkt**“, **EQUIP**, **ART**). Teiste programmide puhul (**DBT**, **CSC**) on kestus natuke

⁶⁸ Lisaks sellele on võimalik telefoni teel juhendamine. Programmi maksimaalse mõju saavutamiseks on kasutatud ka kombinatsiooni kõigist kolmest lahendusest (kaks korda nädalas grupikohtumine, kord nädalas individuaalkohtumine ning nende vahepealsel ajal konsultatsioon telefoni teel).

paindlikum ning varieerub vastavalt sellele, kui kiiresti (rühma kuuluvad) noored vastavad etapid läbi teevad või kas tegemist on individuaalse või grupipõhise kavaga. Intervjueeritud spetsialistid pidasid väga oluliseks nii programmi intensiivsust kui ka pikkust. **DBT**-d saab kohandada (intensiivsust tõsta, komponente lisada) vastavalt vajadusele, et seda oleks võimalik rakendada nii primaarsel, sekundaarsel kui tertsiaarsel ennetuse tasandil.

Tabel 5. Sotsiaalprogrammide kestus ja intensiivsus

	Programmi kestus	Kohtumiste arv	Kohtumise pikkus
„Murdepunkt“	4 kuud	1x nädalas	2 tundi
(A)ART	10 nädalat	3x nädalas ⁶⁹	1 tund
EQUIP	3-4 kuud ⁷⁰	5x nädalas ⁷¹	1-1,5 tundi
DBT	6 kuud, 4 kuud (lühendatud) või 8 kuud (pikendatud)	1x nädalas	1,5-2,5 tundi (individuaalteraapia 1 tund)
CSC	6 kuud – 2 aastat ⁷²	1x nädalas (vähemalt)	2 tundi

„Murdepunkt“, **DBT** ja **CSC** eeldavad kord nädalas kohtumist u 2 tundi korraga, **ART** ja **EQUIP** vastavalt kolm ja viis korda nädalas tund korraga. Intervjueeritud leidsid, et sekkumine ja mõjutamine, mis nõuab noorelt pingsamat mõtlemist, harjutuste tegemist ja reflekteerimist, ei saa traumakogemusega noorelt nõuda rohkem osalemist kui kord nädalas, vastasel juhul ei jõua ta nendel teemadel põhjalikult kaasa mõelda ja väsib sellest.

„Ma veel kord tooksin [esile] selle intensiivsuse. Need lapsed, kes meile satuvad, nad on ikkagi emotsionaalselt nii haprad, et see kolm korda nädalas kümme nädalat järjest, see on neile natuke raske. Et neil ei jää seda aega iseendas seda asja läbi töötada.“ (Noorsooasutuse töötaja, fookusgrupi intervjuu)

Noorte puhul, kel puudub tõsine traumakogemus, võiks olla tihedam sekkumine ka näidustatud, kuid erinevate kogemuste põhjal ei ole ka koolides lihtne seda rakendada tihedamini kui kord nädalas. Seetõttu on eelistatud intensiivse **ARTi** (ning **EQUIPi**) puhul, mis näevad ette 3 või enam

⁶⁹ Kui on vajadus teha muudatusi programmi intensiivsuses, soovitatakse juhendmaterjalis vähendada kohtumiste arvu, samal ajal kontakttundide arvu vähendamata. Alternatiiviks on kaks korda nädalas kohtumine (kõlbelise arutelu moodul jaguneb poole tunnisteks osadeks).

⁷⁰ Koolipõhine programm kestab 16 nädalat.

⁷¹ Juhendis soovitatakse 2 oskuste kohtumist ning 3 grupikohtumist nädalas ning leitakse, et kohtumiste arvu vähendamine võib vähendada programmi mõju.

⁷² Programmi ülesehitus jaguneb ajaliselt umbes järgnevalt: esimesed 8 nädalat (14 kohtumist) tegeletakse sissejuhatuse ja põhiliste põhimõtete tutvustamisega, teine faas keskendub ennetusplaani ettevalmistusele ja riskide hindamisele ning võtab aega 4-12 kuud, kolmas faas ehk rakendamine võtab umbes 12 kuud. Programmi autorid töötavad praegu välja ka intensiivsemat programmi, mille eelduslik läbimisaeg on 3 kuud.

kohtumist nädalas, et nädalas kohtutakse ühe korra pikemalt ning nt ARTi puhul käsitletakse selle ühe kohtumise jooksul kõiki kolme oskuste plokki.

„Murdepunkt“ aga on olemuselt vähem intensiivne – lisaks kord nädalas grupikohtumistele on veel vaid programmile eelnenud ja järgnenud individuaalsed kohtumised noore ja tema vanematega ning programmi lõpetab väljasõit. Sisuliselt on võimalik „Murdepunkti“ läbi viia ringitegevusena, kuid programmiga kokku puutunud spetsialistid märkisid, et arvestades, et programm on toimunud noortekeskustes, on programmi lõpetavale väljasõidule olnud noori väga raske motiveerida tulema.

Samuti tuli jutuks programmide kestus seoses inimeste püsimisega rühmas programmi algusest lõpuni. Kui välja arvata juba erandlik CSC, mis lubaks muudatusi ka gruppi kuulujates, siis arvati, et sõltuvalt rakendamise kohast tuleks arvestada ka programmi võimaliku pikkusega. Näiteks tuleks arvestada, et väiksemates kohtades (kus on vähem potentsiaalseid osalejaid), kinnipidamisasutuses olevatele noortele võiks programmi kestus olla lühem, et üks ja sama rühm saaks teha selle koos läbi ning noored jõuaksid programmi läbi teha asutuses viibimise jooksul.

“On küll keeruline [leida osalejaid]. Ei saa öelda, et võimatu, aga kui me võtame veel noorte lühikesed karistusajad, siis planeerimine on keeruline.”(EQUIP programmi rakendaja, fookusgrupi intervjuu)

Kinnise lasteasutuse teenuse puhul tuleb lähtuda aastasest ülempiirist, mistõttu sobivad kestuse poolest sinna põhimõttelised kõik sotsiaalprogrammid (v.a „Murdepunkt“ seetõttu, et see on loodud väljaspool asutust noortele).

Teatud programmides on järjepidevuse tagamiseks rakendatud ka kodutöid (nt DBT, CSC), mis samas eeldavad osalejatelt natuke suuremat panust. Koduülesannete puhul arvati, et kuna osalejad ei ole tihtipeale võimelised iseseisvalt hästi mõtteid ja tundeid väljendama, vajab igasugune iseseisev töö juhendamist ja tuge. Ühe osaleja kogemusest lähtuvalt võib kodutööde tegemise meelsus erineda ka soopõhiselt: tüdrukutele meeldib koduülesandeid teha pigem rohkem ja poistele pigem vähem.

2.6 Programmide paindlikkus ja mitmekesisus

Uuringus osalenud eksperdid leidsid, et mida paindlikum, kergemini muudetav ja oludele kohendatav on programm, seda lihtsam on seda rakendada. Ka leiti, et mida kirjum ja mitmekesisem on programm, seda parem ja põnevam on see osalejate jaoks ja seda suurema tõenäosusega on noortel soov programmis osaleda. Nii keskkond kui ka rakendatavad meetodid võiksid varieeruda. Intervjueeritud eksperdid olid seisukohal, et rutiinitaluvus on noorte seas väga madal ning vaimse töö ja arutelu kõrval vajatakse ka füüsilist tegevust ja liikumist.

“Mida ma olen saanud aru aastate jooksul erinevaid projekte läbi viies, on see, et lapsel peab olema tasakaalus nii see vaimne töö, mida ta peab tegema, kui siis ka mingid muud tegevused, füüsilised tegevused väljas või mingid mängud väljas, et see ei oleks ainult selline vaimne [töö], sest lapsed väsivad ära.” (Noorsootõtaja, fookusgrupi intervjuu)

Samas tõdeti, et kinnistes asutustes, eriti kinnipidamisasutustes, on võimalused mitmekesisust luua piiratud ning seetõttu on veel olulisem võimaldada vaheldust meetodite, tegevuste ja ülesannete eriilmelisusega.

(A)ARTi programmil on kindel struktuur, mille järgimine on soovitud mõju jaoks vajalik. Intervjueeritud eksperdid leidsid, et **AART** on küllalt jäik programm, ning tuli välja, et paljud spetsialistid on seda rakendades teinud ise omajagu kohendusi, nt teemade järjekorras, või rakendanud seda vaid osaliselt, jättes välja just kõlbeline arutelu osa. Katseid lähtuda programmi rakendamisel noorte eripäradest jms on kiitnud ka teised uurijad, nt Holmqvist jt (2009)⁷³.

Intervjueeritud olid veendunud, et nende kogemustele tuginedes tuleb teha selge erisus sotsiaalsete oskuste õpetamisel ja kõlbelisuse/eetika üle arutlemisel ning leiti, et kõlbeline arutelu läbiviimine on keeruline. Kusjuures sotsiaalsete oskuste õpetamine peab tulema enne kõlbeliste teemade arutelu. Seega rehabilitatsiooniprogrammide mõju suureneb selle õiges järjekorras läbiviimise puhul.

„Sotsiaalsed oskused ja vihakontroll olid võib-olla paremini vastuvõetavad kui see kõlbeline arutelu – alguses oli [see] väga keeruline nende jaoks. /.../ Need [sotsiaalsed oskused] kõnetavad rohkem, sest neid on vaja kõige rohkem.” (Noorsootöötaja, fookusgrupi intervjuu)

Korduvalt tuli ette, et rakendatakse teatud osasid **AARTist**, nt sotsiaalsete oskuste õpet ja vihakontrolli ning nimetatakse neid osasid vastavalt (nt sotsiaalsete oskuste programm).

Paralleelselt programmi jäikusega võib välja tuua ka **AARTi** positiivse rakendusvõimaluse, mida rõhutas intervjueeritud ekspert. Nimelt leidis ta, et programmi saab lisaks rühmaohtumistele lihtsasti kasutada kogu asutuses, sest AARTis keskendutakse nn nähtavatele oskustele ja käitumisviisidele, mille seast võib mõne nt ühel nädalal või päeval fookusesse võtta. **AARTi** eelis on seega, et nähtavat käitumist on kergem meeskonnas ühtlustada. Ka Hollandis **EQUIP** programmi rakendanud ekspert oli intervjuus arvamusel, et vajadusel saab programmi intensiivsust kohendada vastavalt sihtrühma vajadustele ning muuta see sarnaselt AARTile ka kogu asutust hõlmavaks meetodiks.

CSC programmi hindasid programmi loojad paindlikuks, kuna seda saab koos või paralleelselt teiste programmide ja tegevustega rakendada. Samas hoiatati ka programmi üleliia keeruliseks muutmise eest, kuna sel juhul võib mõju jääda väiksemaks. Samuti on CSC-d võimalik alustada ühes asutuses ja lõpetada teises, kui osaleja tulemuste kohta peetakse põhjalikku arvestust ja jagatakse omavahel infot osaleja edasijõudmise kohta.

⁷³ Leiti, et tulemuslikkuse tõstmiseks võiks ART rakendajad kohendada seda vastavalt oma isiklikule lähenemisele ning arvestada noorte eripäradega. Nende arvates võib noortel olla erinev õppimisstiil (nt keegi on vähem mõjutatud eakaaslaste rühmast, keegi aga rohkem), mida võiks rühmade komplekteerimisel ja programmi rakendamisel arvestada. Väiksemates asutustes, kus on vähem noori, on oluliselt lihtsam leida paindlik lähenemine, ning seda eelist tuleks kasutada. Vt Holmqvist, R. Hill, T. ja Lang, A. (2009). “Effects of Aggression Replacement Training in Young Offender Institutions”. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 53(1).

Programmi „**Murdepunkt**“ eeliseks on selle väljatöötamine Eesti ekspertide poolt, tuginedes just kohalikele oludele ning vajadusele, mistõttu puudub vajadus seda eestindada. “Murdepunkti” käsiraamatus on paindlikkuse võimalikkust kirjeldades välja toodud, et grupijuhil on võimalus vastavalt grupist ja pädevustest grupikohtumise tegevusi lühendada või välja jätta, eelistades seejuures osi, mis kannavad konkreetse kohtumise põhilisi eesmärke kõige jõulisemalt edasi. Programmis muudatusi tehes tuleb kindlasti tegevused omavahel tervikuks siduda, et ei kaoks teemadevahelised loogilised seosed ning toetatud õppimine. Samuti julgustatakse grupijuhte vajadusel tekste kohendama vastavalt enda isikupärale ja konkreetsele noorte grupile.

Intervjueeritud kliiniline psühholoog leidis, et **DBT** kasuks räägib asjaolu, et see on keskmisest põnevam nii noortele kui ka juhendajale. Ta leidis, et kõige tavalisema sõltuvushäire puhul on eriti motiveeriv noorte jaoks programmi kaasahaaravus ja põnevus. Lihtsalt kokku saamine ja arutamine tõsistel teemadel ei kõneta neid. Põnevad teemad, meeletheadlikkusse teema ja iseendaga kontakt on see, mis tekitab rohkem huvi. Kõige huvitavamad **DBT** tähelepanelikkuse harjutused noorukite jaoks hõlmavad nt lühikesi (1–5 minutit) harjutusi, mis kasutavad mitmeid erinevaid tajusid (nt kuulamine, maitsmine, lõhn) või hetke (nt jooga, tants), aga ka nt mullide jälgimine, tähelepanelik kõndimine ja muusika kuulamine.⁷⁴

Mis puudutab tööd kinnistes asutustes noortega, siis rõhutas intervjueeritud kliiniline psühholoog, et oluline on noore valikuvabadus: kui ta saab endale ise tegevuse ja sobiva programmi valida, on ta rohkem seotud ja motiveeritum osalema. Noor tunneb, et saab midagi mõjutada, on teinud valiku, et see on tema programm ning tunneb, et on kaasatud.⁷⁵ Ka välismaal on valikuvõimaluse praktika väga levinud.

2.7 Programmide hind ja kulu

Kuna kõige suurema osa kuludest moodustavad programmi rakendava personali tööjõukulud, on programmide kulu suurusjärg sarnane ning sotsiaalprogrammide valikul ei ole alust lähtuda nende hinnast. Üksikasjalikult ei selgitata kulusid ka seetõttu, et kõik programmid, v.a CSC, on Eestisse juba toodud, mistõttu ei ole oluline võrrelda nn maale toomise kulu. Programmidel „Murdepunkt“, EQUIP, CSC ja DBT puuduvad litsentsitasud või ei olegi vaja litsentsi taotleda, teistest on mõnevõrra rohkem reguleeritud ART. Kuna kõige pikema rakendamisperioodiga programmid on DBT ja CSC ning DBT rakendajate väljaõpe on kõige pikem, võib hinnanguliselt DBT rakendamist pidada kõige kallimaks. Järgnevalt on iga programmi kulu kirjeldatud pikemalt.

Programmil „**Murdepunkt**“ puudub litsentsitasu, sest programm on pärast välja töötamist n-ö vabavara (ka juhendmaterjal⁷⁶) ning seda on võimalik rakendada ka ilma tasulist koolitust läbimata. Väljaõppe on saanud juba 40 noorte valdkonna spetsialisti üle Eesti. Eesti Avatud Noortekeskuste Ühenduse hinnangul on ühe grupiga programmi läbiviimise maksumus keskmiselt 3500–5000 eurot (suures osas töötajate töötasu), kuid lõplik maksumus sõltub programmi rakendamise

⁷⁴ Wagner et al 2006

⁷⁵ Isegi kui noored teevad valiku teistel põhjustel kui loodetud, nt kus käib sõber, milline grupijuht meeldib või mis kellaeg sobib, on valiku võimaldamisel oluline mõju eesmärkide täitmisele.

⁷⁶ „Murdepunkti“ juhendmaterjal.

https://www.ank.ee/avaleht/images/dokumendid/murdepunkt/materjalid/est_murdepunkt.pdf

piirkonnast ning grupijuhtide töötasust ja tegevuste läbiviimise otsestest kuludest. Arvestusega kümme noort grupis, on läbiviimise maksumus ühe osaleja kohta 350–500 eurot.⁷⁷

A(ART) programmil on litsentsitasu, mille suurus sõltub kokkulepetest. Programmil on olemas ingliskeelsed materjalid ning intervjuudest selgus, et senised rakendajad tegelevad eestikeelse juhendmaterjali koostamisega. Programmi rakendamiseks on seni Eestis läbi viidud kaks koolitust, mille tulemusena on olemas ka kaks **AART** meetodika koolitajat. Sellega seoses ei lisandu programmi n-ö maale toomiseks suuri kulusid. Samad kaks meetodika koolitajat oleksid olemas ka jätkutoena, et programmi uusi rakendajaid ka pärast esialgset koolitust vajadusel suunata.

2015. aastal tegi PwC ART programmi maale toomisele ka põhjalikku tasuvusarvutust, pakkudes erinevaid ART programmi eduka rakendamise stsenaariumeid ja rahalist kokkuhoidu nende realiseerumisel.⁷⁸ Nende hinnangul maksab programmi maale toomine ja rakendamine kokku 211 000 eurot, kusjuures kogukulu ühe noorte kohta on ligi 1 650 eurot tingimusel, et programmis osaleb 128 noort.

EQUIP Programm on litsentsivaba. Ingliskeelse juhendmaterjali maksumus on u 35 eurot⁷⁹ ning koolitaja eeldab, et see tõlgitakse hiljem ka eesti keelde. Koolitust viivad inglise keeles läbi kaks koolitajat, kellele tuleb hüvitada ka reisi- ja majutuskulud. Koolituse kogukulu koos jätkutoega (2 jätkukohtumist ja 4 x 1,5 tunnised kõned) jääb intervjuueeritud rakendaja sõnul hinnanguliselt vahemikku 35 000–40 000 eurot, lisaks juhendajate ehk personali töötasu, sh koolitamisele kuluv aeg.

Dialektiline käitumisteraapia (DBT) on litsentsivaba programm. DBT intensiivse programmi koolituse maksumus meeskonnale (3–8 inimest) on 9 500 USA dollarit⁸⁰. Kui koolitatavaid inimesi on üle 30, on võimalik tellida ka eraldi koolitust. Koolitus sisaldab lisaks DBT tutvustusele, rakendamise õpetusele ja praktiseerimise tagasisidestamisele ka 6 kuud kestvat jätkutuge, mille kestel jätkuvad iganädalased ühetunnised rühma kokkusaamised ning kord kuus toimub konsultatsioon DBT eksperdiga. Pärast intensiivset koolitust toetavad väljaõpet korduskoolitused ja individuaalsed konsultandid, kuid selle eest rakendub lisatasu. Koolituse läbinul spetsialistil on kvaliteedimärgi saamiseks võimalus vabatahtlikult läbida ka sertifitseerimisprotseduur. Sertifikaadi omandamise tasu suurusjärg on 700 USA dollarit, millele lisandub iga-aastane sertifikaadi uuendamise tasu (95 dollarit).⁸¹ Programmi hinnanguline maksumus (rakendamistasu) osaleja kohta on USA näitel 1500 USA dollarit⁸². Eesti kontekstis sõltub programmi rakendamise täpne maksumus ekspertide palgast. Arvutuskäigus arvestatakse nõustajate keskmist palka ja tarvikuid ning eeldatakse, et iga osaleja saab kuue kuu jooksul kaks ja pool tundi rühmateraapiat ja ühe tunni individuaalset ravi nädalas. Keskmiseks grupi suuruseks on tasuvusanalüüsis arvestatud kaheksa osalejat. DBT ingliskeelseid juhendmaterjale on mitmeid ja nad varieeruvad nii kättesaadavuse kui

⁷⁷ ANK (2015). „Murdepunkt“.

⁷⁸ Heateo Sihtasutus (2015). „Ühiskondliku mõju osakute tasuvusarvutused“. <https://media.voog.com/0000/0037/7761/files/Ühiskondliku%20mõju%20osakute%20tasuvusarvutused%20PwC%202015.pdf>

⁷⁹ EQUIP juhendmaterjal. <https://www.researchpress.com/product/equip-program/>

⁸⁰ Hetkel viiakse koolitusi läbi e-keskkonnas.

⁸¹ DBT-Linehan Board of Certification. <http://dbt-lbc.org/index.php?page=101158>

⁸² Koolituskulud osaleja kohta pärinevad Washington State Institute for Public Policy andmestikust. <https://www.wsipp.wa.gov/BenefitCost>

ka maksumuse poolest, samuti on nende põhjal tehtud edasiarendusi. Juhendmaterjal, mis käsitleb noorukitele kohandatud programmi, on vabavaraline.⁸³

Kognitiivse enesemuutmise (CSC) programmil puudub litsentsitasu. Programmis sisalduvat on võimalik omandada iseseisvalt (interaktiivne käsiraamat), kuid lisaks sellele pakuvad koolitusi ka programmi loojad. Programmi juhendmaterjal on olemas inglise keeles ja selle maksumus on u 50 eurot⁸⁴. Koolituse tasu grupile koos järeltoega on u 10 000 eurot. Järeltoena soovitatakse kasutada koolitusi-nõustamisi, mida viiakse läbi kord kuus ning kus arutatakse vastavalt kokkuleppele kas individuaalselt või grupis programmi rakendamise ja seniste tulemuste üle. Järeltoe ehk supervisiooni hind on 150 eurot ühetunnise sessiooni eest.

⁸³ DBT rakendamine noorukitele juhendmaterjal. <https://dl.uswr.ac.ir/bitstream/Hannan/140496/1/9781462515356.pdf>

⁸⁴ CSC juhendmaterjal: https://www.amazon.com/Cognitive-Self-Change-Offenders-Experience-dp-0470974818/dp/0470974818/ref=mt_other?_encoding=UTF8&me=&qid=1460264241

3. PEAMISED JÄRELDUSED JA SOOVITUSED

Järgnevalt on esitatud kokkuvõtvalt peamised järeldused ja soovitused nii konkreetsete programmide kohta kui ka üldisemalt kõigi programmide kohta.

„Murdepunkt“

- Kuna programmi on rakendatud lühikest aega, ei saa selle mõju kohta teha lõplikke järeldusi. Kuid kuna seniste hinnangute ja mõju-uuringu järgi on programmil positiivne mõju, võiks programmi taas rakendada pikema perioodi vältel.
- Kuna tegemist on Eestis arendatud programmiga ja teistes riikides tehtud mõju-uuringutele ei ole võimalik tugineda, soovitame programmi rakendamisega paralleelselt planeerida põhjalik kvantitatiivne ja/või kvalitatiivne mõju-uuring, et mõista paremini programmi tulemuslikkust uuel perioodil.
- Programmi eesmärk on tugevdada grupi/kogukonna suhteid, noore rolli selles ning arendada tema prosotsiaalset käitumist. Programmi mõju-uuringu ja rakendajate tagasiside põhjal võib seda programmi edukalt rakendada noortekeskustes, sh kaaluda ka kriminaalhoolduses olevate noorte ja kinnistest asutustest väljuvate noorte kaasamist, kuid programmi struktuuri ja sisu arvestades ei ole seda võimalik rakendada kinnipidamisasutuses;
- Rakendamisel soovitame koostöös KLAT/kriminaalhoolduse ekspertidega kaaluda programmi edasiarendamist eesmärgiga kaasata programmi ka õigusrikkumisi toime pannud noori;
- Senise tagasiside põhjal võiks kaaluda programmi arendamisel ja rakendamisel ka viise, kuidas motiveerida noori pidevalt osalema, sh väljasõidul pärast grupikohtumisi.

AART

- Tuleb arvestada, et uurijatele kättesaadavad mõju-uuringud olid kõik ARTi, mitte AARTi kohta. Seetõttu võiks kaaluda Eesti puhul AARTi rakendades kohaliku mõju-uuringu tegemist.
- Teistes riikides tehtud ARTi mõju-uuringute ja uuringus intervjuueeritud spetsialistide hinnangul sobib ART programm hästi agressiivse käitumise ennetamiseks ja vähendamiseks.
- Programmi tulemused korduvkuritegevuse vähendamise osas on vastuolulised, osaliselt seetõttu, et programmi on rakendatud eelkõige sihtrühma hoiakute mõjutamiseks ja sotsiaalsete oskuste arendamiseks, mitte noorte korduvõigusrikkumiste ennetamiseks/vähendamiseks. Lisaks leiti, et parem on, kui grupi enamuse moodustavad noored, kes ei ole kõrge riskikäitumisega ega ole toime pannud õigusrikkumisi. Programmi rakendamisel kinnipidamisasutustes tasub sellele mõelda.
- ARTi programmi puhul eristub positiivselt selle sotsiaalsete oskuste ja viha kontrolli osa, mida on Eestis rakendatud ka eraldiseisvalt, st et ei ole rakendatud kõiki programmi kolme

osa paralleelselt. Säärane praktika kaldub kõrvale programmi rangest soovitusel rakendada koos/paralleelselt kolme teemat, mis kokkuvõttes võib vähendada programmi mõju.

- Programmi positiivne mõju sõltub palju rakendajate kompetentsusest ning järeltoe pakkumisest noortele pärast programmi lõppemist, kinnisest asutusest lahkumist. Seetõttu tuleb pöörata tähelepanu juhendajate väljaõppele ja motiveeritusele. Eesti rakendajate mainitud moraalse arutelu rakendamise keerulisust võib näha ühe määrgina sellest, et selle osa juhendamise kompetentsuse arendamisele tuleks eriti tähelepanu pöörata. Teiseks võiks kaaluda järeltoe pakkumist. Üks võimalus oleks suunata nad nt programmi „Murdepunkt“.
- Programmi rakendamiseks on vaja teatud grupi suurust, ARTi juhendis soovitatakse vähemalt 7 osalejat⁸⁵, mis on eriti oluline kõlbelse arutelu jaoks, aga ka teiste osade edukaks toimimiseks. Eesti väiksust arvestades võib aga grupi komplekteerimine olla keeruline. Kinnises asutuses või kriminaalhoolduses ei pruugi olla teatud kohas või piirkonnas piisavalt noori sama arengutasemega.
- Positiivselt on hinnatud programmi rakendamist koolides, mistõttu võib soovitada seda ühe võimaliku programmina sotsiaalse oskuste arendamiseks ja agressiivsuse vähendamiseks koolides.

EQUIP

- Tegemist on ART programmi edasiarendusega, mis hõlmab ARTist enam grupivastutuse teket ja grupi negatiivse mõju positiivseks pööramist; seetõttu on programmi plussid ja miinused sarnased;
- Programmi kohta käiv kriitika on sarnane ARTi omaga: rakendamist võib keerulisemaks teha grupi suurusele ja koosseisule esitatavad nõuded; uuringu tulemused programmi mõju kohta on vastuolulised ning mõju sõltub palju juhendajate kompetentsist ja eriti järeltoest.
- Korduvkuritegevuse vähendamise osas on EQUIP siiani näidanud vastuolulisi tulemusi ning ei saa üheselt väita, et programm aitaks kaasa noorte korduvkuritegevuse vähendamisele peale vabanemist. Nii EQUIP (kui ka ART) rakendamisel kinnipidamisasutustes tasub sellele mõelda.

Dialektiline käitumisteraapia (DBT)

- Dialektiline käitumisteraapia elluviimine eeldab teistest programmidest kõrgemat rakendajate kvalifikatsiooni, nõuab põhjalikku koolitamist ning on seetõttu teistest programmidest kallim.
- Samas on programmi positiivne mõju uuringutega kõige selgemini kinnitatud, väga hästi sobib see Eestis väga levinud sõltuvushäiretega noortega rakendamiseks.
- Programmil on positiivne mõju stressirohkes olukorras hakkamasaamisele, mis aitab kaasa rehabilitatsioonile ka pärast kinnipidamisoskust, eneseteadlikkus aitab hiljem ka vähem

⁸⁵ Eesti koolides AARTi rakendanud intervjuueeritu hinnangul töötab hästi 4-6liikmeline grupp.

soodsates oludes iseendale kindlaks jääda. Positiivse mõju püsimajäämise poolest pärast kinnisest asutusest lahkumist erineb programm väga selgelt ARTist ja EQUIPist.

- Võrreldes ART, EQUIP ja „Murdepunkti“ programmidega on programm paindlik nii grupi suuruse (erineva suurusega grupid ja täiendavad individuaalsed kohtumised) kui ka programmi sisu poolest (erineva pikkuse ja intensiivsusega programmid, läbitavate elementide kohandamine vastavalt sihtrühma vajadustele jm), pakkudes seetõttu head alternatiivi teistele programmidele kinnistes asutustes: kinnipidamisasutustes ja KLATis. Programmi teistega paralleelselt kasutamine ei ole vastunäidustatud, kuid arvestades programmi mahukust (kodutööd jne), on ilmselt keeruline samal ajal teist programmi rakendada.
- Mõju-uuringute järgi kaasneb personali koolitamisega kinniste asutuste personali töömeetodite paranemine ja kompetentsi kasv noorte kohtlemisel, sh võime ja valmidus rakendada alternatiive karistavatele meetoditele.

Kognitiivne enesemuutmise programm (CSC)

- Kuna programmi kohta ei ole hiljutisi mõju-uuringuid ning seda ei ole Eestis rakendatud, kuid sisuliselt on tegemist üsna lihtsa ja paindliku ja vastavalt vajadustele muudetava programmiga, mille positiivset mõju on varasemad uuringud kinnitanud, võiks seda Eestis kõigepealt piloteerida nt ühes kinnises asutuses. Paralleelselt piloteerimisega võiks teha ka mõju-uuringu.
- Programm on sarnaselt DBT-le paindlik nii grupi suuruse (võimalik rakendada ka individuaalselt) kui ka programmi sisu poolest ning sarnaselt DBT-ga võib seda rakendada koos/paralleelselt teiste programmidega, kui see ei lähe vastuollu teiste programmidega.
- Erinevalt teistest programmidest ei nõua CSC, et kogu programmi rakendamisel peavad rühmas osalema ühed ja samad noored: programmi saab edukalt rakendada ka siis, kui inimesed lahkuvad või tulevad juurde. Selline paindlikkus võib sobida olukordadesse, kus ühe kindla grupi komplekteerimine teatud perioodiks valmistab raskusi.
- Lisaks on oluline, et programmi rakendamisel ei ole grupi mõju nii oluline kui nt ARTi ja EQUIPi rakendamisel, mistõttu võib ta potentsiaalselt paremini sobida olukordades, kus on koos nt palju korduvalt õigusrikkumisi toime pannud noori.
- Küll aga võib programm jääda pikaks lühiajaliselt kinnises asutuses olevatele noortele, sest selle minimaalne rakendamisperiood on praegu vähemalt 6 kuud ja on leitud, et mida pikemalt programmis osaletakse, seda selgemalt avaldub selle positiivne mõju.

Programmide ülesed soovitusel

- Oluline on pakkuda programmide rakendajatele ja grupikohtumiste juhendajatele järjepidevat tuge (kovisioone ja regulaarseid kohtumisi teiste rakendajatega), täiendkoolitusi ning võimaldada omavahelist kogemuste jagamist vähemalt kord aastas.
- Programme rakendades pidada senisest enam silmas vene emakeelega noori ja juhendajaid (venekeelsed materjalid, venekeelsete koolituste ja väljaõpe). Oluline on, et sõltumata programmist oleksid koolitusmaterjalid (nii juhendajatele kui ka osalejatele) saadavad nii eesti kui ka vene keeles.

- Lähtudes asjaolust, et Eesti kinnistes asutustes ja kriminaalhoolduses on oluliselt vähem noori võrreldes suuremate riikidega, on programmi(de) kohandamine vastavalt konkreetsele asutusele, sihtrühmale ja selle vajadustele tervitatav. Programmide valikul tuleb silmas pidada muu seas ka seda, kas programmi rakendamiseks on võimalik moodustada piisavalt suur grupp või mitte.
- Asutustes võiks paralleelselt rakendada mitut erinevat programmi, mis võiksid olla esiteks erinevat tüüpi, et igaühele leiaks midagi sobivat, ning teiseks on noore jaoks oluline ka valikuvõimalus: kui ta teeb ise valiku osaleda, on ta selle valikuga ka rohkem seotud.
- Programmide rakendamise kõrval on võrdselt oluline noortele järjepideva toe pakkumine ka peale kinnisest asutusest vabanemist, eriti programmide puhul, mis kestavad lühemat aega, nagu (A)ART ja EQUIP.
- Konkreetsete programmide mõju noortele paremaks hindamiseks soovitame sarnaselt 2021. aastal valminud „Alaealise õigusrikkuja kasutajateekonna ja kogemuse analüüsile“ kaaluda programmide rakendamisega paralleelselt mõju-uuringute ja -analüüside tegemist.

KOKKUVÕTE

Uuringu eesmärgiks oli analüüsida sotsiaalprogramme, mida saaksid kasutada kinnise asutuse – kinnise lasteasutuste (KLAT) ja vangla – või kriminaalhoolduse töötajad, et toetada traumakogemusega (sh suure abivajaduse ja kõrge riskikäitumisega) noorte ja laste positiivset käitumist, arendada nende sotsiaalseid oskuseid, parandada emotsioonidega toimetulekut ja/või vähendada negatiivset käitumist. Seejuures lähtuti, et programm sobiks normintellektiga teismeeas noortele kinnistes asutustes, mida saaks rakendada vastava asutuse töötaja 6-8 noorega grupis. Analüüsis võeti arvesse ka programmi kulusid, litsentsi olemasolu ja koolituse Eestisse toomise lihtsust. Uuringu peamiseks meetodiks oli olemasolevate uuringute ja materjalide analüüs ning intervjuud programmi rakendajate ja võimalike rakendajatega Eestis ja välismaal.

Analüüsi kaasati (A)ART ja EQUIP, mis on selge struktuuriga ja suhteliselt suurele grupile (6/8-10) mõeldud pigem lühikesed programmid, mis on mõeldud sotsiaalsete oskuste arendamiseks ning agressiivse käitumise vähendamiseks; lisaks DBT ja CSC, mis on mõnevõrra paindlikuma rakendamisega pikemaajalisemad programmid, seejuures paindlikumad grupi suuruse (sobib ka alla 6 osaleja) ja koosseisu osas. DBT on mõeldud ennast kahjustavale käitumisele kalduvate ja erinevate häiretega, sh sõltuvushäiretega noortele, CSC kõrge riskitasemega õigusrikkumisi toime pannud noortele. Lisaks analüüsiti teistega kõrvuti ka riskikäitumisele kalduvatele noortele suunatud programmi „Murdepunkt“, mis on mõeldud ilma tõsiste õigusrikkumisteta noortele väljaspool kinniseid asutusi.

Uuringu järgi on praeguse seisuga kõige selgemini kinnitatud positiivse mõjuga DBT, mille rakendamist Eestis parajasti alustatakse. CSC-i mõju õigusrikkumiste sooritamise vähenemisele on kinnitatud, kuid tulenevalt sellest, et seda ei ole Eestis veel rakendatud, ja „Murdepunkti“ rakendati aktiivselt vaid lühiajaliselt 2015-2016 ning mõlema kohta puuduvad põhjalikud mõju-uuringud Eesti kontekstis, on soovitatav esimest piloteerida koos mõju-uuringuga ning teist laiemalt ja pikemalt rakendada koos põhjalikuma mõju-uuringuga. (A)ARTi ja EQUIPi mõju kohta annavad uuringud vastuolulisi tulemusi, kinnitades üldiselt agressiivse käitumise vähenemist, kuid leides, et korduvate õigusrikkumiste vähenemisele on suur mõju sellel, kui oskuslikult programmi rakendatakse ning kas noortele pakutakse programmi läbimise järgselt ja kinnisest asutusest lahkudes järeltuge.

Kokkuvõttes võib soovitada, et kinnises asutuses (kinnipidamisasutused, KLAT) võiks olla alati valikuvõimalus ühe nn jäigema struktuuriga (ART, EQUIP) ja ühe paindlikuma programmi (DBT, CSC) vahel. Seejuures võiks rakendada DBT-d asutustes, kus on olemas vastava kompetentsiga personal, kuna DBT positiivne mõju traumakogemusega noortele on leidnud seni kõige selgemat kinnitust. Samas asutustes, kus personali seas ei ole ühtegi DBT nõuetele vastavat terapeuti, võiks rakendada CSC-i. Kriminaalhoolduses ja/või kinnisest asutusest lahkunud noortele võiks pakkuda võimalust osaleda programmides „Murdepunkt“ või CSC, sest viimast on võimalik rakendada ka individuaalselt. AARTi ja EQUIPi on rakendatud ka üldhariduskoolides, kus nende mõju on hinnatud positiivselt, mistõttu võib soovitada neid ühe võimaliku programmina sotsiaalse oskuste arendamiseks ja agressiivsuse vähendamiseks koolides. Lisaks võib kaaluda AARTi või EQUIPi rakendavas asutuses programmide kasutamist fookuste seadmiseks – korraga kogu asutuses nt teatud sotsiaalsete oskuste arendamisele tähelepanu pööramine võib olla väga efektiivne.

Mõju-uuringute järgi kaasneb DBT programmi juhendajateks personali koolitamisega kinniste asutuste personali töömeetodite paranemine ja kompetentsi kasv noorte kohtlemisel, sh võime ja valmidus rakendada alternatiive karistavatele meetoditele. Võib arvata, et vähemal või rohkemal määral kehtib see kõigi programmide ettevalmistuse puhul, mistõttu peaks personali ettevalmistus vähemalt üheks, aga suurema avatuse ja valikuvabaduse huvides ka rohkemateks programmideks avardama nende töömeetodite ja -võtete valikut.

Intervjueeritute nimekiri

Intervjueeritava seos valdkonnaga	Intervjuu aeg	Intervjuu tüüp
Murdepunkti rakendaja Eestis	17. juuni 2021	Paarisintervjuu
Murdepunkti rakendaja Eestis	17. juuni 2021	Paarisintervjuu
AARTi rakendaja Eestis	21. juuni 2021	Individuaalintervjuu
EQUIPi rakendaja Eestis	22. juuni 2021	Individuaalintervjuu
Kognitiivse enesemuutmise (CSC) looja/arendaja Austraaliast	22. juuli 2021	Individuaalintervjuu
Vangla kriminaalhooldusametnik	3. september 2021	Fookusgrupi intervjuu
Vangla kriminaalhooldusametnik	3. september 2021	Fookusgrupi intervjuu
Vangla peaspetsialist	3. september 2021	Fookusgrupi intervjuu
KLATi teenuste koordinaator	3. september 2021	Fookusgrupi intervjuu
KLATi õppekeskuse juht	3. september 2021	Fookusgrupi intervjuu
Sotsiaalpedagoog	3. september 2021	Fookusgrupi intervjuu
Laste turvakeskuse juhataja	3. september 2021	Fookusgrupi intervjuu
Noorsootöötaja ja erinevate programmide rakendaja	14. september 2021	Kirjalik intervjuu vastus
Kliiniline psühholoog, kokkupuude erinevate programmidega Eestis	15. september 2021	Individuaalintervjuu
EQUIPi rakendaja Hollandis	28. september 2021	Individuaalintervjuu
EQUIPi rakendaja Hollandis	31. oktoober 2021	Kirjalik intervjuu vastus